
The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia

Ο εκδότης Ν. Π. Ιγγλέσης και το περιοδικό Εύα
(1923-1924)

Elisa Anna Delveroudi

doi: [10.12681/er.36169](https://doi.org/10.12681/er.36169)

Copyright © 2023

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Delveroudi, E. A. (2024). Ο εκδότης Ν. Π. Ιγγλέσης και το περιοδικό Εύα (1923-1924): Μια αφανής προσπάθεια ίδρυσης εκδοτικού ομίλου στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο. *The Gleaner*, (30), 729–764.
<https://doi.org/10.12681/er.36169>

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ Ν. Π. ΙΓΓΛΕΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΕΥΑ* (1923-1924)

Μια αφανής προσπάθεια ίδρυσης εκδοτικού ομίλου
στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

ΤΟ 1920 ΕΝΑΣ ΝΕΟΣ «ιδρυτής, ιδιοκτήτης και διευθυντής» εμφανίζεται στον χώρο του τύπου, με την «ημερησία οικονομική και πολιτική» *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου*: ο Ν. Π. Ιγγλέσης.¹

Τα επόμενα χρόνια κυκλοφορούν υπό το όνομα του Ν. Π. Ιγγλέση πέντε ακόμα έντυπα: το 1921-1926 το γαλλόφωνο *Journal de la bourse* (directeur Nicolas P. Inglesse),² το 1922-1923 η «μεγάλη καθημερινή πρωι-

---

* Είχαμε συζητήσει με τη Λουκία Δρούλια στο παρελθόν κάποια από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης, στο ερευνητικό πρόγραμμα της οποίας για τους περιηγητές εργάσθηκα, κατά την επιλογή και την επιθυμία της, κατά το διάστημα που υπηρέτησα ως ερευνήτρια στο ΚΝΕ/ΕΙΕ. Η έρευνά μου συγκλίνει με τα δικά της ενδιαφέροντα και είναι μικρό αντίδωρο στην ευγένεια, την ενθάρρυνση, την αυταπάρηση, τη σταθερότητα, την αποφασιστικότητα και τη στιβαρότητα, σε συνδυασμό με τους πάντα ήπιους τόνους της, που χαρακτήριζαν τη διευθυντική δράση και τη συμπεριφορά της απέναντι στις συνεργάτριες και τους συνεργάτες της. Δεν όρθωνε τείχη παντογνωσίας, αλλά άκουγε ισότιμα, διατύπωνε όχι μόνο γνώμες αλλά και απορίες, συνέβαλε στην εμπέδωση δημοκρατικού κλίματος και προσέδωσε κύρος σε ένα ερευνητικό κέντρο που είχε ξεκινήσει στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με τις καλύτερες προδιαγραφές.

Ευχαριστώ θερμά την Κωνσταντίνα Σταματογιαννάκη, που διευκόλυνε την έρευνά μου στο υλικό του ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ, την Ελένη Κωβαίου, που μου εξασφάλισε υλικό από τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, τον Σάββα Τσιλένη, που συζήτησε μαζί μου προβλήματα αναζήτησης στην Κωνσταντινούπολη και μου υπέδειξε λύσεις, τον Κωστή Λιόντη για τις συζητήσεις μας περί δημοσιογραφίας και δημοσιογράφων, την Έφη Αβδελά και την αδελφή μου Ρέα Δελβερούδη, που διάβασαν το χειρόγραφο και συνέβαλαν στην αρτιότερη παρουσίαση της έρευνάς μου.

1. «Ημερησία οικονομική και πολιτική εφημερίς. Αθήναι», βλ. Παναγιώτης Φ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1974). Περιγραφικός κατάλογος*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1993, σ. 156.

2. «Édition française hebdomadaire, paraissant le dimanche. Athènes», βλ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 403. Αναφέρεται και από τον Κώστα Μάγερ, *Ιστο-*

νή εφημερίς» *Νέαι αρχαί*,³ το 1923-1924 το «μέγα εβδομαδιαίον περιοδικόν» *Εύα* και, τα ίδια χρόνια, το «μέγα εβδομαδιαίον εικονογραφημένον περιοδικόν» *Ο κινηματογράφος*.⁴ Τέλος, την επόμενη δεκαετία κυκλοφορούν με το όνομά του τα *Αθλητικά χρονικά*.⁵

Ο ίδιος επιμελείται τον *Οδηγό των ανωνύμων εταιριών 1937-1938*, που κυκλοφορεί σε τεύχη, και εκδίδει το 1938 την *Ανώνυμο Εταιρεία εν Ελλάδι*.⁶ Το ότι πρόκειται για έκδοση της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου* δείχνει ότι υπάρχει συνέχεια στις δραστηριότητες του Ιγγλέση, ακόμα και αν αυτή περιορίζεται στο πώς ο ίδιος βλέπει και παρουσιάζει τα πράγματα, δηλαδή πώς συγκροτεί και προβάλλει την επαγγελματική του ταυτότητα: εκδότης, ιδιοκτήτης, διευθυντής και συγγραφέας, με έμφαση αρχικά στην οικονομική θεματική των δραστηριοτήτων του.

Με τέτοια παρουσία, υπερδεκαετούς διάρκειας, με έξι έντυπα που απευθύνονται σε διαφορετικό αναγνωστικό κοινό, ο Ν. Π. Ιγγλέσης δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχαία εκδοτική μορφή. Ωστόσο, έχει περάσει μέχρι σήμερα σχεδόν απαρατήρητος. Τις μοναδικές μνείες στο πρόσωπο και τις δραστηριότητές του εντόπισα στην *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*

ρία του ελληνικού Τύπου, τ. Β': *Αθηναϊκές εφημερίδες, 1901-1959*, Αθήνα 1959, σ. 350 και συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο γαλλόφωνων περιοδικών εκδόσεων, στο Despina Provata, «La presse francophone grecque. Revendications nationales et ouverture vers l'Europe», Jean-Yves Empereur et Marie-Delphine Martellière (επιμ.), *Presses allophones de Méditerranée*, Παρίσι, Centre d'Études Alexandrines, 2017, σ. 281-296: 295.

3. «Μεγάλη καθημερινή εφημερίς. Αθήναι», βλ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 43.

4. Παρουσίασα τον *Κινηματογράφο* με την ανακοίνωση «La presse cinématographique en Grèce au début des années 1920», στο Διεθνές Συμπόσιο *Cinéma et modernité culturelle, 1910-1939*, Παρίσι, Université Paris 1 /IHTP-CNRS, 1-3 Δεκ. 2011. Η επεξεργασμένη της μορφή, που παραδόθηκε στους επιμελητές, έμεινε εντέλει αδημοσίευτη ως σήμερα, αφού δεν εκδόθηκε ποτέ ο τόμος των πρακτικών για οικονομικούς λόγους.

5. «Μεγάλη καθημερινή εφημερίς εκδομένη προσωρινώς τρισεβδομαδιαία», βλ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 375.

6. Νικολάου Π. Ιγγλέση, διευθυντού της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου, Οδηγός των ανωνύμων εταιριών 1937-1938*, Αθήναι 1939, ο οποίος κυκλοφορεί σε τεύχη. Του ίδιου, *Η Ανώνυμος Εταιρεία εν Ελλάδι*, «έκδοσις δευτέρα», Αθήναι, έκδοσις *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου*, ²1938. Μολονότι στη σελίδα τίτλου φαίνεται ότι πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση, δεν έχω εντοπίσει μέχρι στιγμής την πρώτη.

του Κώστα Μάγερ⁷ και στη διδακτορική διατριβή του Νίκου Ποταμιάνου.⁸ Ο Ν. Π. Ιγγλέσης είναι μια εύγλωττη περίπτωση για τα κενά στην ιστοριογραφία του ελληνικού Τύπου κατά τον Μεσοπόλεμο, και ιδίως σε ό,τι αφορά τα πρόσωπα που συνέβαλαν στην ανάπτυξή του.

Στα ίχνη του Ιγγλέση με οδήγησε το ερώτημα: ποια ήταν η σχέση του με την πρώτη ελληνίδα κινηματογραφική κριτικό, Καλλιόπη Ιγγλέση, που χρησιμοποίησε το ψευδώνυμο Ίρις Σκαραβαίου στον δημοσιογραφικό της βίο και, εντέλει, ήταν κόρη του.⁹ Η έρευνά μου γι' αυτόν ξεκίνησε εδώ και μια δεκαετία, όταν θέλησα να μάθω ποιος ήταν ο πρώτος εκδότης κινηματογραφικού περιοδικού στη χώρα μας και πώς κατέληξε στην απόφαση να εκδώσει το συγκεκριμένο έντυπο. Το αντικείμενο, ο κινηματογράφος, μια λαϊκή ψυχαγωγία απαξιωμένη από το μεγαλύτερο μέρος της διανόησης της εποχής, και το είδος του εντύπου, ένα όχι μόνο «λαϊκό» αλλά και κινηματογραφικό περιοδικό, χωρίς λογοτεχνική ύλη, σε συνδυασμό με την απουσία αναφορών σε αυτό ειδικά και τον εκδότη του γενικά, εγείρουν αμφιβολίες. Πρόκειται για έναν ευκαιριακό οικονομικό τυχοδιώκτη, ο οποίος στήνει τυχαία μια επιχείρηση, καταφέρνει να τη διατηρήσει για μερικούς μήνες και μετά εξαφανίζεται; Ακόμα και αν είναι έτσι, πώς φτάνει να επιλέξει τον κινηματογράφο ως αντικείμενο του περιοδικού του; Όσο προχωρούσε η έρευνα, διαφαινόταν ότι η περιπτώσή του ήταν πιο σύνθετη και έδινε αφορμή να συγκεντρωθούν στοιχεία γύρω από ένα δύσβατο αντικείμενο: το «λαϊκό» έντυπο στις αρχές της δεκαε-

7. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, ό.π., σ. 359.

8. Ο Νίκος Ποταμιάνος, *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη της Αθήνας. Μαγαζάτορες και βιοτέχνες 1880-1925*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ιστορίας – Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2011, αναφέρεται στις δύο εφημερίδες του Ιγγλέση και στην προσπάθειά του να κάνει την *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου* επίσημο όργανο της ΓΣΕΒΕ (σ. 940-941, 976 υποσ. 104), στην αντιμεταξική θέση που τήρησε η εφ. *Νέαι Αρχαί* μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (σ. 975), καθώς και στο προσωρινό κλείσιμο της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου* κατά το κίνημα Λεοναρδόπουλου – Γαργαλίδη, τον Οκτώβριο του 1923 (σ. 979).

9. Βλ. για το θέμα τα δημοσιεύματά μου: «Όταν η Ίρις Σκαραβαίου συνάντησε την Iris Barry, την Colette και την Germaine Dulac», *Θέατρο και κινηματογράφος, θεωρία και κριτική*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2012, σ. 341-370 και «When Iris Skaravaïou Met Iris Barry: The First Greek Film Journalist and West-European Modernity», in Ch. Gledhill, J. Knight (eds), *Doing Women's Film History: Reframing Cinema's Past and Future*, Ιλινόι, Illinois University Press, 2015, σ. 66-77.

τίας του 1920. Επίσης, να διατυπωθούν υποθέσεις και ερωτήματα σε σημεία που απουσιάζουν τα στοιχεία, ως έναυσμα για μελλοντικές έρευνες.

Από το υλικό που έχω συγκεντρώσει, είμαι σε θέση να παρουσιάσω εδώ στοιχεία της βιογραφίας του Ν. Π. Ιγγλέση, καθώς και τους λόγους και τις προϋποθέσεις με τις οποίες αυτός αποφάσισε να εισέλθει στον εκδοτικό χώρο. Θα περιοριστώ, για λόγους οικονομίας και συνοχής, στο περιοδικό *Εύα*, το οποίο θα εξετάσω στο ευρύτερο πλαίσιο των «λαϊκών» και των γυναικείων εντύπων των χρόνων γύρω από τη Μικρασιατική καταστροφή. Θα αναφερθώ στις συνεργάτριες και τους συνεργάτες του, στην ύλη του, στους τομείς που καλύπτει, στα είδη κειμένων που φιλοξενεί, στην εικονογράφηση και στα οικονομικά στοιχεία που διέπουν την έκδοσή του.

Το υλικό της έρευνας

Η έλλειψη πηγών και αρχείων ή η δυσκολία πρόσβασης στο υλικό των κεντρικών βιβλιοθηκών στη χώρα μας γίνεται ακόμα περισσότερο αισθητή, αν αποφασίσουμε να ασχοληθούμε με πρόσωπα που θέλησαν να διαδραματίσουν έναν πολιτιστικό ρόλο, αλλά είτε απευθύνθηκαν σε κοινό που θεωρήθηκε συλλήβδην «λαϊκό» είτε δεν έγιναν αποδεκτά από τους συγγραφείς και τους περισσότερους μελετητές του λογοτεχνικού κανόνα. Οπωσδήποτε οι δύο λόγοι της αποσιώπησης του ρόλου τους συγκλίνουν, αν δεν ταυτίζονται. Έτσι οι περιορισμοί πρόσβασης στα περιοδικά στην Εθνική Βιβλιοθήκη δεν επέτρεψαν την αυτοψία στα εκεί κατατεθειμένα τεύχη της *Εύας*.¹⁰ Στηρίχτηκα λοιπόν στα διαθέσιμα αντίτυπα του ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ: τεύχη 1-54 (1923-1924) της *Εύας*, από τα οποία λείπουν τα τεύχη 9-11, 13 και 23.

---

10. Στο πρόσφατο άρθρο της «Greek Illustrated Journals and the “Popular” (1912-24): in Quest for a New Research Approach», *Journal of European Periodical Studies* 5.1 (καλοκαίρι 2020) – *What is Popular? Studies on the Press in Inter-War Europe*, επιμ. Fabio Guidali, Gioula Koutsopanagou, σ. 84-98, η Nicole Immig αναλύει τις δυσκολίες πρόσβασης στις συλλογές των δύο κεντρικών βιβλιοθηκών, τη διασπορά και τη μερικότητα των ψηφιοποιήσεων, που αποθαρρύνουν, ή, στην καλύτερη περίπτωση, θέτουν όρια στη μελέτη των περιοδικών. Ευχαριστώ τον Νίκο Ποταμιάνο που έθεσε υπόψη μου τη δημοσίευση.

Η αναζήτηση στοιχείων για τον Ν. Π. Ιγγλέση οδηγήθηκε συχνά σε αδιέξοδα. Το κατά Κ. Θ. Δημαρά σωσίβιο του τηλεφωνικού καταλόγου, αν και δεν με έχει φέρει σε επαφή με απογόνους του, μέχρι στιγμής, ήταν διαφωτιστικό σε ένα σημείο. Το ερώτημα αν υπάρχει συγγένεια ανάμεσα στον Ν. Π. και τον γνωστό τυπογράφο «της βασιλικής αυλής» του 19ου αιώνα Νικόλαο Γεωργίου Ιγγλέση απαντήθηκε αρνητικά από τον σύγχρονό μας δημοσιογράφο Νίκο Ιγγλέση. Σύμφωνα με προφορική τηλεφωνική του μαρτυρία, ο ίδιος είναι απόγονος του Ν. Γ. Ιγγλέση.¹¹ Ο πατέρας του τού είχε πει ότι δεν υπήρχαν άλλοι συγγενείς με αυτό το επώνυμο στον εκδοτικό και δημοσιογραφικό χώρο. Και δεν γνώριζε την ύπαρξη των Ν. Π. και Καλλιόπης Ιγγλέση, ούτε ως δημοσιογράφων ούτε ως συγγενών. Το γεγονός ότι ο Ν. Π. δεν είχε σχέση με τον εκδότη του *Αττικού μουσείου* (1880-1882), ή του *Οδηγού της Ελλάδος* Ν. Γ. Ιγγλέση, κάνει λιγότερο αυτονόητη την εντατική παρουσία του στον εκδοτικό χώρο. Δεν αποκλείεται βέβαια να συνδέεται με κωνσταντινουπολίτικους εκδοτικούς κύκλους, π.χ. με τον Δημήτριο Ε. Ιγγλέση, λιθογράφο-τυπογράφο και τον Διονύσιο Ιγγλέση, που διατηρούσε, μαζί με τον Δημήτριο αρχικά, «προσηρημένον γραφείον» και στη συνέχεια δημοσιογραφικό πρακτορείο, το οποίο «αναδέχεται την δημοσίευσιν αγγελιών εν τε ταις εσωτερικαίς και εξωτερικαίς εφημερίσιν ως και τας συνδρομάς αυτών», όπως φαίνεται από τις διαφημιστικές καταχωρίσεις στο *Ημερολόγιον της Ανατολής*.¹² Όπως θα φανεί στη συνέχεια, οι σπουδές του τον τοποθετούν σε εύπορη, εγγράμματη οικογένεια ή ανάλογη προστασία και μέριμνα.

Βιογραφικά: εκπαίδευση, επαγγελματικός βίος

Στοιχεία για τον επαγγελματικό και οικογενειακό βίο του Ν. Π. Ιγγλέση κατάφερα να εντοπίσω στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας, όπου απόκεινται αρκετοί φάκελοι που αφορούν τις δοσοληψίες του με την

11. Τηλεφωνική επικοινωνία, 16 Ιουλίου 2013.

12. Ευχαριστώ τον Στρατή Ταρίνα, ερευνητή των ελληνικών εκδόσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Τουρκία, που μου υπέδειξε τις διαφημίσεις στα έτη 1883 και 1884, οι οποίες επιτρέπουν την αρχική στοιχειοθέτηση της υπόθεσής μου (14 Σεπτεμβρίου 2020, τηλεφωνική και ηλεκτρονική επικοινωνία). Παρόμοια διαφήμιση υπάρχει και στην έκδοση του 1885.

Τράπεζα Αθηνών. Τα δημόσια έγγραφα, τα συμβόλαια, τα πιστοποιητικά πλησιέστερων συγγενών, συνθέτουν μια ιδιωτική, ανθρώπινη ιστορία και κάνουν δυνατή τη μερική αποκατάσταση της βιογραφίας του. Σε αυτά θα πρέπει να συμπεριληφθεί και το πιστοποιητικό θανάτου του, όπως αυτό προκύπτει από το ληξιαρχείο του Δήμου Αθηναίων.

Ο Ν. Π. Ιγγλέσης, γιος του Παναγιώτη και της Ελένης, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και πέθανε στην Αθήνα στις 17 Νοεμβρίου 1941, από εσωτερική αιμορραγία. Στο πιστοποιητικό θανάτου δεν αναφέρεται χρονολογία γέννησης, αλλά μόνο η ηλικία, 64 ετών, από την οποία συνάγεται ότι γεννήθηκε το 1877. Την ίδια χρονολογία δίνει και ο Μάγερ.¹³ Επίσης, δεν αναφέρεται επάγγελμα. Ο Ιγγλέσης ήταν έλληνας υπήκοος, χωρίς να γνωρίζουμε αν ήταν εγγεγραμμένος στο μητρώο αρένων κάποιου δήμου.¹⁴

Το 1905, σε ηλικία 28 ετών, προσλήφθηκε ως υπάλληλος στην Τράπεζα Αθηνών. Τον Ιανουάριο του 1907 προήχθη σε υποδιευθυντή του υποκαταστήματος του Βόλου και τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου σε διευθυντή του υποκαταστήματος της Καβάλας. Σ' αυτή την πόλη γεννήθηκε η δεύτερη κόρη του, η Καλλιόπη, τον Σεπτέμβριο του 1909. Τον Δεκέμβριο του 1909 μετατέθηκε στη Σμύρνη και τον Οκτώβριο του 1910 στον Πόντο, ως διευθυντής τεσσάρων υποκαταστημάτων: της Αμισού (Σαμψούντας), της Κερασούντας, της Τραπεζούντας και της Μπάφρας. Διέμενε στην Αμισό.

Η γρήγορη ανέλιξη του Ιγγλέση στην ιεραρχία της τράπεζας δείχνει αφενός ότι διέθετε σχετική και υψηλού επιπέδου εκπαίδευση, αφετέρου συνδέεται με την ανάπτυξη της Τράπεζας Αθηνών από το 1905 και μετά.¹⁵ Δεν γνωρίζουμε πότε και για ποιο λόγο, πέρα από τον επαγγελματικό, έφτασε στην Αθήνα. Ως προς την εκπαίδευσή του, η υπόθεσή μου ότι φοίτησε στην Εμπορική Σχολή της Χάλκης δεν στάθηκε δυνατό να διασταυρωθεί από τα σωζόμενα μαθητολόγια της.¹⁶ Επιβεβαιώνεται ω-

13. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Έθνους*, ό.π. Παρά τις επανειλημμένες προσπάθειές μου, δεν στάθηκε δυνατό να ερευνηθεί η βάση δεδομένων *Ανθέμιον* (ΕΚΠΑ).

14. Ληξιαρχική πράξις θανάτου, Δήμος Αθηναίων, έτος 1941, σ. 392 (17 Νοεμ. 1941).

15. Για τον ρόλο και την πορεία της τράπεζας βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην ελληνική οικονομία, 1830-1940*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1993, σ. 221 κ.ε.

16. Ευχαριστώ, και από αυτή τη θέση, τον μητροπολίτη Προύσης κ. κ. Ελπι-

στόσο από τον Μάγερ, που προσθέτει ότι ο Ιγγλέσης σπούδασε στο Λονδίνο «οικονομικές επιστήμας».¹⁷ Στην Ελλάδα η εμπορική εκπαίδευση παρέμεινε προβληματική, στα χέρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ως το τέλος του 19ου αι., επομένως ήταν ελάχιστα πιθανό να έχει φοιτήσει ο Ιγγλέσης σε ελληνικό σχολείο.¹⁸ Στον τόπο γέννησής του, η Σχολή ήταν το μοναδικό λύκειο που πρόσφερε επαγγελματική εκπαίδευση στο εμπορικό πεδίο γύρω στα 1885. Τα παιδιά γίνονταν δεκτά στη Σχολή από τα εννέα τους έτη¹⁹ και ήταν οικότροφα. Η διάρκεια των σπουδών ήταν οκταετής, διαιρεμένη σε δύο κύκλους.²⁰ Μετά τις τέσσερις πρώτες τάξεις λειτουργούσαν δύο χωριστά τμήματα, το εμπορικό και το επιστημονικό. Η εκπαίδευση στα (αρχαία) ελληνικά, τα μαθηματικά και τα γαλλικά γινόταν σε όλη τη διάρκεια της φοίτησης. Στο 5ο έτος προστίθεντο τα τουρκικά και, για το εμπορικό τμήμα, ειδικά εμπορικά μαθήματα. Τα αγγλικά διδάσκονταν προαιρετικά στις τέσσερις και τα γερμανικά στις τρεις τελευταίες τάξεις. Ο μαθητής επέλεγε μόνο μία προαιρετική ξένη γλώσσα. Τα περισσότερα μαθήματα διδάσκονταν από κοινού στα δύο τμήματα. Οι απόφοιτοι του επιστημονικού τμήματος είχαν δικαίωμα εγγραφής στο

δοφόρο, νυν Αρχιεπίσκοπο Αμερικής, και τον αρχιμανδρίτη κ. Καισάριο, ο οποίος ερεύνησε, ύστερα από αίτημά μου, το αρχείο της Εμπορικής Σχολής της Χάλκης, και διαπίστωσε ότι σώζονται μόνο ένα κατάστιχο με την επιγραφή *Κώδιξ απολυτηρίων 1854-1858* και ένα δεύτερο, *Βιβλίον μαθητών 1880-1881* (ηλεκτρονική αλληλογραφία, 17 Δεκ. 2017). Ευχαριστώ επίσης τον κ. Νικόλαο Ουζούνογλου, που με πληροφόρησε (ηλεκτρονική αλληλογραφία, 14 Νοεμ. 2017) ότι «κινήτά αγαθά της Εμπορικής Σχολής είχαν μεταφερθεί κατά την κατάσχεσή της, το 1942, στη Θεολογική Σχολή», ότι «η Εμπορική Σχολή μετά το 1919 λειτουργούσε ως ορφανοτροφείο θηλέων», και διευκόλυνε την επικοινωνία μου με τον κ. κ. Ελπιδοφόρο και τον κ. Καισάριο.

17. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, ό.π.

18. Δαυίδ Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, 3 τ., Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987-1988, τ. Α', σ. 46-57, τ. Β', σ. 604-620.

19. *Ελληνική Εμπορική Σχολή Χάλκης, Σχολικόν έτος 1884-1885*, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, 1884, σ. 22. Για μια σύντομη περιγραφή βλ. «Ανώτερα ελληνικά εκπαιδευτήρια εν Κωνσταντινουπόλει. Εμπορική Σχολή εν Χάλκη», Α. Παλαιολόγος, *Ημερολόγιον της Ανατολής, πολιτειογραφικόν, φιλολογικόν και επιστημονικόν, του έτους 1884*, εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ι. Παλλαμάρη, 1883, σ. 94-95.

20. *Ελληνική Εμπορική Σχολή Χάλκης, Εσωτερικαί διατάξεις*, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Σ. Ι. Βουτυρά, 1886, σ. 3.

Πανεπιστήμιο Αθηνών.²¹ Με την πολύωρη διδασκαλία και άσκηση και με τις αυστηρές εξετάσεις, ο απόφοιτος της σχολής δεν μπορούσε παρά να είναι «άριστα κατηρτισμένος».

Ο Ιγγλέσης πρέπει να ολοκλήρωσε τις σπουδές στην Εμπορική Σχολή το 1894. Δεν έχουμε στοιχεία για τα ένδεκα χρόνια που μεσολάβησαν ως το 1905 και την πρόσληψή του στην Τράπεζα Αθηνών. Μέσα σ' αυτό το διάστημα, αν αληθεύει η πληροφορία του Μάγερ, έζησε και σπούδασε στο Λονδίνο.

Ένας νέος με εμπορικές και, πιθανόν, οικονομικές σπουδές στο Λονδίνο, με πολύ καλή γνώση της ελληνικής, της γαλλικής και της τουρκικής –και της αγγλικής– και με πιθανές συστάσεις από τους κύκλους των κωνσταντινουπολιτών μετόχων μπορούσε κάλλιστα να ενταχθεί στα σχέδια της διοίκησης της Τράπεζας Αθηνών, που από το 1905 και σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα επεκτάθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι (η ταχύτητα της επέκτασης του [τραπεζικού] συστήματος, τόσο στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους όσο και σε ορισμένες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεπερνούσε τις δυνατότητες των τοπικών κοινωνιών να στελεχώσουν τα υποκαταστήματα με τον αναγκαίο αριθμό ικανών υπαλλήλων),²² θα μπορούσε να είναι κάτι παραπάνω από ευπρόσδεκτος. Μέσα σε τρία χρόνια ο Ιγγλέσης έγινε διευθυντής και ανέλαβε διαδοχικά την ευθύνη δύο υποκαταστημάτων και μιας περιοχής με τέσσερα υποκαταστήματα, προφανώς όχι μόνο χάρη στη γνώση της τουρκικής, αλλά και σε ξεχωριστές ικανότητες.

Οι σπουδές στο Λονδίνο, μαζί με την εμπειρία, ήταν ασφαλώς οι λόγοι για τους οποίους η τράπεζα του ζήτησε, τον Ιούνιο του 1911, να μεταβεί στην Αθήνα, με προοπτική τη Νέα Υόρκη, για να οργανώσει ως διευθυντής το υποκατάστημα που επρόκειτο να ιδρυθεί εκεί. Η τελευταία αυτή μετάθεση τού είχε ανακοινωθεί τον Σεπτέμβριο του 1910, όταν ακόμα βρισκόταν στη Σμύρνη. Αυτή η απόφαση πιθανόν συμβόλιζε στο

21. *Ελληνική Εμπορική Σχολή Χάλκης, Σχολικόν έτος 1884-1885*, ό.π., σ. 4, βλ. και Γιάννης Μπέτσας, «Η Μέση Εκπαίδευση των ελληνικών ορθόδοξων κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους (1873-1908): διευκρινίσεις σχετικά με το οργανωτικό και λειτουργικό πλαίσιο των γυμνασίων», <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/mpetsas.htm>, 16 Οκτ. 2015.

22. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η μελ' επόκ του κεφαλαίου», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Οι απαρχές, 1900-1922*, τ. Α' 1, Αθήνα, Βιβλιόραμα 1999, σ. 338.

πρόσωπο του Ιγγλέση τη μεταβολή προσανατολισμού της τράπεζας, από τις πρώην ασφαλείς, αλλά πλέον επιχειρηματικά ριψοκίνδυνες μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων, περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς το νέο οικονομικό κέντρο του διεθνούς κεφαλαίου.

Όπως έχει επισημανθεί, «το 1912 το δίκτυο των υποκαταστημάτων των ελληνικών τραπεζών στο εξωτερικό είχε φθάσει στον μέγιστο βαθμό εξάπλωσής του». ²³ Επιπλέον, την ίδια χρονιά η Τράπεζα Αθηνών «αναγκάστηκε να αναγνωρίσει την έκταση των συσσωρευμένων ζημιών της» και τα επόμενα χρόνια κλυδωνίστηκε από εισαγγελικούς ελέγχους. Εν τω μεταξύ, σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Ιγγλέση, ²⁴ εξερράγη ο ιταλο-τουρκικός πόλεμος, ενέσκηψε στην Ανατολή «οξεία οικονομική κρίσις» και η ίδρυση του υποκαταστήματος της Νέας Υόρκης αναβλήθηκε. Εναντιωμένος από τη διεθνή συγκυρία, ο Ιγγλέσης παρέμεινε στην Αθήνα και από τον Ιανουάριο του 1912 αποσπάστηκε στην υπηρεσία της «Επιθεωρήσεως της Κεντρικής Διοικήσεως» της τράπεζας με τον βαθμό του διευθυντή υποκαταστήματος. Η κήρυξη των Βαλκανικών πολέμων και, στη συνέχεια, του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, δεν άφηναν δρόμους επιστροφής στη Μικρά Ασία. Τον Ιούλιο του 1918 του ανακοινώθηκε η απόλυσή του, με την αιτιολογία ότι καταργήθηκε η θέση επιθεωρητή που κατείχε. ²⁵ Εν τω μεταξύ είχαν επέλθει και αλλαγές στη διεύθυνση της τράπεζας, γεγονός που ίσως σήμαινε ότι ο ίδιος έχασε τα ερείσματά του στη διοίκησή της, μολονότι κάτι τέτοιο δεν διακρίνεται στα κείμενά του. ²⁶

Αμέσως ο Ιγγλέσης ξεκίνησε δικαστικό αγώνα ενάντια στην τράπεζα, διεκδικώντας τη δεδουλευμένη διαφορά μισθού, ανάμεσα στον μισθό που του κατέβαλλε η τράπεζα ως επιθεωρητή και τον μισθό που έπαιρνε ως διευθυντής υποκαταστήματος και που δικαιούνταν να λαμβάνει, σύμφωνα με τον κανονισμό της τράπεζας και με τον νόμο, ακόμα και αν υπηρετούσε σε κατώτερη του βαθμού του θέση. Η διαφορά αυτή έφτανε σχεδόν στο 1/3 του μισθού του: αντί των 1150, 800 δραχμές. Η διεκδίκησή του, από την 1η Ιανουαρίου 1912 ως την 1η Αυγούστου 1918, ανερχόταν στο ποσό των 30.100 δρχ., προσαυξημένο κατά 8% ετησίως. Επίσης

23. Χατζηιωσήφ, «Η μελ επόκ του κεφαλαίου», ό.π., σ. 340.

24. «Αγωγή Νικολάου Π. Ιγγλέση, κατοίκου Αθηνών, κατά της εν Αθήναις εδρευούσης Τραπεζής Αθηνών...», 1 Αυγούστου 1918, ΙΑΕΤΕ, Α1Σ36Υ36Φ984.

25. Ο.π.

26. Ο.π.

διεκδικούσε για το ίδιο διάστημα ποσοστά 5% ετησίως από τα κέρδη των τεσσάρων υποκαταστημάτων στα οποία είχε υπηρετήσει ως διευθυντής, πριν από την ανάκλησή του στην Αθήνα.²⁷

Μία προγενέστερη αγωγή του, που δείχνει ότι οι σχέσεις του με την τράπεζα είχαν διαταραχθεί μήνες πριν από την απόλυσή του, αφορούσε διεκδίκηση προμήθειας για τη μεσιτεία του σε ασφαλίστρο μεταφοράς καπνού. Με δεδομένα την ένταση του εξαγωγικού εμπορίου καπνού αυτή την εποχή²⁸ και το γεγονός ότι ο Πόντος, και ειδικότερα η Μπάφρα, ήταν σημαντικό κέντρο παραγωγής καπνών ονομαστής ποιότητας, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο Ιγγλέσης ήταν ειδικός στους όρους εμπορίας του συγκεκριμένου είδους. Το ύψος του ασφαλιστρού ανερχόταν σε 367.900 δρχ., το καθαρό κέρδος της τράπεζας σε 71.526,70 δρχ. και η διεκδικούμενη προμήθεια του Ιγγλέση στο 1/5 των καθαρών κερδών, δηλαδή στις 14.305,35 δρχ. Η τράπεζα είχε ήδη καταβάλει στον «συμμέτοχο» Δημήτριο Μαρσέλλο 4.000 δρχ. και ο Ιγγλέσης διεκδικούσε δικαστικά το υπόλοιπο ποσό.²⁹ Από την άλλη, ο ίδιος χρωστούσε στην τράπεζα «εξ εξόδων μεταθέσεων» 9.734 δρχ., που είχε πριν από την απόλυσή του συμφωνήσει να καταβάλει σε δόσεις των 75 δρχ.³⁰ Οι αγωγές κατέληξαν σε συμβιβασμό την 1η Ιουλίου 1921, με τον οποίο ο Ιγγλέσης δέχτηκε να λάβει 20.000 δρχ. από την τράπεζα και να παραιτηθεί από κάθε άλλη διεκδίκηση του. Στο έγγραφο του συμβιβασμού το επάγγελμά του αναφέρεται ως «έμπορος και δημοσιογράφος».³¹

Στα 41 του χρόνια, ο Ιγγλέσης, υψηλόβαθμο στέλεχος τράπεζας, βρέθηκε άνεργος, παρά το υψηλό μορφωτικό του επίπεδο και τα δέκα χρόνια διευθυντικής εμπειρίας. Η προοπτική των διεκδικούμενων αποζημιώσεων θα του εξασφάλιζε κεφάλαιο ικανό να χρηματοδοτήσει μια ατομική επιχείρηση. Οπωσδήποτε, από την εκδοτική του δραστηριότητα προσδοκούσε κέρδη, δεν ενέπιπτε δηλαδή στον περισσότερο γνωστό μας τύπο του εκδότη περιοδικών λόγου και τέχνης. Το ότι επέλεξε τον

27. Ο.π.

28. Χατζηιωσήφ, «Η μπελ επόχ του κεφαλαίου», ό.π., σ. 333.

29. «Αγωγή Νικολάου Π. Ιγγλέση, κατοίκου Αθηνών, κατά της εν Αθήνας εδρευούσης Τραπέζης Αθηνών...», 1 Μαΐου 1920, ΙΑΕΤΕ, Α1Σ36Υ36Φ984.

30. Αντίγραφο επιστολής της τράπεζας προς τον Ιγγλέση, 16/29 Ιουλίου 1918, ΙΑΕΤΕ, Α1Σ36Υ36Φ984.

31. «Συμβιβαστικόν κτλ.», αρ. 30714/1.6 1921, σ. 1, ΙΑΕΤΕ, Α1Σ36Υ36Φ984.

εκδοτικό χώρο δείχνει ότι τον γνώριζε κατά κάποιον τρόπο. Τουλάχιστον, λόγω επαγγέλματος, παρακολουθούσε τις οικονομικές εφημερίδες. Από τις εκδοτικές του πρωτοβουλίες φαίνεται επίσης ότι παρακολουθούσε τον διεθνή Τύπο, τον οικονομικό, αλλά πιθανόν και τις τάσεις που αναπτύσσονταν σε σχέση με τις προτιμήσεις του αναγνωστικού κοινού, και μπορούσε να διακρίνει τις πιο κερδοφόρες ανάμεσά τους κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Η πιθανή διαμονή του στο Λονδίνο του είχε δώσει αυτή τη γνώση και την ανάλογη επιχειρηματική προοπτική.

Στις μεγάλες χώρες της Δύσης, στις ΗΠΑ κυρίως, αλλά και στο Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γαλλία, οι καθιερωμένοι ήδη τον 19ο αιώνα μεγάλοι εκδοτικοί οίκοι αναλάμβαναν να διερευνήσουν τις ολοένα μετασχηματιζόμενες ανάγκες της αγοράς και να προτείνουν εξειδικευμένα προϊόντα, που θα ανταποκρίνονταν ωστόσο στη ζήτηση μιας κρίσιμης μάζας αναγνωστών, απαραίτητης για την επιβίωση ενός νέου εντύπου. Στην Ελλάδα τα χαρακτηριστικά των εκδοτικών επιχειρήσεων υποτάσσονταν στην οικονομία μικρής κλίμακας, δεν διέφεραν δηλαδή από τις υπόλοιπες, μικρού μεγέθους, συχνά οικογενειακές και δημιουργημένες εκ των ενόντων επιχειρήσεις. Και ο επίδοξος εκδότης δεν μπορούσε να στηριχτεί σε δεδομένα, παρά μόνο στη διαίσθηση και την καλή του τύχη, καθώς και σε μια προσωπική εκτίμηση των αναγκών της αγοράς, που συνδύαζε τη γνώση τού τι συνέβαινε στην Εσπερία, την παρακολούθηση των νέων τάσεων, με την υποκειμενική παρατήρηση των δεδομένων στο εσωτερικό της χώρας και, για την περίπτωση μας, στην πρωτεύουσα.

Ο Ιγγλέσης έθεσε σε κυκλοφορία το πρώτο του έντυπο, την *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου*, στις 12 Φεβρουαρίου 1920, δεκαεξίμισι μήνες πριν από την επίλυση των οικονομικών του διεκδικήσεων με την Τράπεζα Αθηνών. Όπως φαίνεται από το ασφαλιστήριο συμβόλαιο μεταφοράς καπνών, ο Ιγγλέσης είχε κάποιες παράλληλες επιχειρηματικές δραστηριότητες και είχε συγκροτήσει περιουσιακά στοιχεία που του εξασφάλισαν το κεφάλαιο για την έκδοση της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου*, πέρα από όσα είχε να λαμβάνει από την τράπεζα. Εισερχόταν στον εκδοτικό χώρο σε μια εποχή που εξέλιπαν οι μεγάλες δυσκολίες των προηγούμενων ετών, με τη σπανιότητα του χαρτιού και την επιβολή περιορισμών στο μέγεθος και τον αριθμό σελίδων των εφημερίδων. Ωστόσο, τα τυπογραφικά έξοδα και το κόστος του χαρτιού δεν έπαψαν να πολλαπλασιάζο-

νται στα κρίσιμα για την εκδοτική του επιχείρηση χρόνια, 1920-1924.³²

Την άνοιξη του 1921 δημιουργήθηκε μια ενδιαφέρουσα προοπτική για τη σταθεροποίηση της εκδοτικής επιχείρησης του Ιγγλέση: Η Συνομοσπονδία Επαγγελματιών της Ελλάδος, μετέπειτα ΓΣΕΒΕ, χρησιμοποίησε αρχικά τις στήλες της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου* για τις ανακοινώσεις της.³³ Στη συνέχεια, έναν χρόνο αργότερα, συζητήθηκε σε Γενική της Συνέλευση, της οποίας ο Ιγγλέσης πρέπει να ήταν μέλος βάσει της εμπορικής του ιδιότητας, αν θα ήταν σκόπιμο να μετατραπεί η εφημερίδα σε επίσημο όργανό της.³⁴ Αποφασίστηκε η έκδοση καινούργιου καθημερινού φύλλου και έτσι προέκυψαν οι *Νέαι Αρχαί*.

Μολονότι η εξώδικη λύση των διαφορών του με την τράπεζα απέφερε επιπλέον κεφάλαιο στον Ιγγλέση, ο ίδιος δεν ήταν διατεθειμένος να το επενδύσει στην έκδοση των *Νέων Αρχών* όπως δείχνει η συνεργασία του με τη ΓΣΕΒΕ, θεώρησε, ενδεχομένως, ότι μπορούσε να τεθεί επικεφαλής του εγχειρήματος και να αυξήσει την επιρροή του με μια δεύτερη, πολιτική αυτή τη φορά εφημερίδα. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα στοιχεία, οι πολιτικές διαφωνίες, τόσο ανάμεσα στα μέλη της διευθύνουσας επιτροπής όσο και με τον εκδότη, ήταν η αιτία των επαμφοτερίζουσών θέσεων, όσο και της διακοπής της συνεργασίας και του τερματισμού της έκδοσης, με το τελευταίο φύλλο να κυκλοφορεί στις 21 Μαΐου 1923.³⁵ Εν τω μεταξύ, ο Ιγγλέσης είχε προχωρήσει στην έκδοση της *Εύας*.

32. Χ. Α. Καράογλου, *Το περιοδικό Μούσα (1920-1923). Ζητήματα ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Νεφέλη, 1991, σ. 21-30.

33. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Ποταμιάνος, *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη*, ό.π., σ. 941, υποσημ. 8, η συνεργασία ξεκινά στις 8 Απρ. 1921.

34. Γενική συνέλευση της 20ής Μαρτίου 1922, βλ. Ποταμιάνος, ό.π., σ. 941, υποσημ. 9.

35. Κατά τις γενικές συνελεύσεις της Ομοσπονδίας της Αθήνας, στις 7 και 10 Οκτωβρίου 1922 κατατέθηκε πρόταση αποκήρυξης των *Νέων Αρχών*, την οποία υποστήριξε και το μέλος της διευθύνουσας επιτροπής Λαμπρινάκος· βλ. Ποταμιάνος, *Η παραδοσιακή μικροαστική τάξη*, ό.π., σ. 975, υποσημ. 101. Εν τέλει η εφημερίδα ανακοίνωσε τη διακοπή της συνεργασίας της με τη ΓΣΕΒΕ στις 29 Οκτ. 1922, Ποταμιάνος, ό.π., σ. 978, υποσημ. 112. Στο φύλλο της 1ης Ιανουαρίου 1923 ο Ιγγλέσης εμφανίζεται ως διευθυντής. Οι μεταβολές των ιδιοτήτων του χρήζουν περαιτέρω έρευνας και ερμηνείας.

Η *Εύα* και τα «λαϊκά» περιοδικά

Η *Εύα* ανήκει στην ευρεία οικογένεια των περιοδικών ποικίλης ύλης ή «λαϊκών» περιοδικών, για τα οποία η γνώση μας είναι αντιστρόφως ανάλογη του προβληματισμού που δημιουργούν ως προς την ειδολογική τους κατάταξη.³⁶ Από την ποικιλία των όρων που χαρακτηρίζουν αδιακρίτως τα περιοδικά που απευθύνονται στο πλατύ κοινό με ψυχαγωγικό και μορφωτικό, σε θέματα καθημερινότητας, περιεχόμενο, ο όρος «λαϊκά», κοινωνικού προσδιορισμού και συνδηλώσεων, έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως για τα έντυπα του Μεσοπολέμου. Μια συζήτηση περί του όρου, σε συνδυασμό με το τι σημαίνει «λαϊκό» στον Μεσοπόλεμο, ειδικότερα στην Ελλάδα, είναι αντικείμενο ειδικής επεξεργασίας.³⁷ Θα σημειώσω μόνο, όσον αφορά την *Εύα*, ότι στοχεύει (και) σε μικροαστικό κοινό και ότι ο όρος «περιοδικό ποικίλης ύλης» την περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια.

Μέχρι στιγμής αυτά τα περιοδικά έχουν αποτελέσει αντικείμενο μεγάλου ενδιαφέροντος για τους συλλέκτες, με θετικό αποτέλεσμα τη διάσωσή τους, αλλά όχι και για τους ερευνητές. Η υπονόμυσή τους κληροδοτήθηκε ακόμα και από τους ίδιους τους συγγραφείς που φιλοξένησαν στις σελίδες τους.³⁸ Όσο γνωρίζω, δεν υπάρχει συστηματική βιβλιογραφία της παραγωγής τους τον 20ό αιώνα, ούτε έχουν προσδιορι-

36. Ο Χ. Α. Καράογλου θέτει ορισμένα σχετικά ερωτήματα στο άρθρο του, «Τα ειδικά περιοδικά και η αυτονόμησή τους», στο Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος, 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΕΙΕ, 2005, σ. 270-272 και Ερευνητική ομάδα, εποπτεία Χ. Α. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940), Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, 3 τ., Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996-2007, τ. Α', *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, σ. 24-25, όπου εκτίθενται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των λαϊκών περιοδικών.

37. Πβ. τους προβληματισμούς που διατυπώνονται σε διεθνές επίπεδο στο Gioula Koutsopanagou, «What Is Popular? Studies on the Press in Interwar Europe: Popular Print as Historical Artefact», *Journal of European Periodical Studies* 5.1 (καλοκαίρι 2020), 1-6.

38. «Αποκλειστική σχεδόν πνευματική τροφή αποτελούσαν τα λαϊκά εκείνα έντυπα και τα πολύχρωμα [περιοδικά], που όχι μόνο είχαν κατεβάσει πολύ χαμηλά την κοινή καλαισθησία, παρά είχαν κακοσυνηθίσει τον Έλληνα φιλιαναγνώστη, αντί να πληρώνη συνδρομή, όπως άλλοτε, στο περιοδικό της αρεσκείας του, να το αγοράζει κατά τεύχος από το κίσκι», Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Έτος όγδοον», *Νέα Εστία* 15, τχ. 169 (1 Ιαν. 1934), 37.

στεί αναλυτικά τα χαρακτηριστικά τους και οι διάφορες κατηγορίες που προκύπτουν από τη διαφοροποίηση του περιεχομένου τους.³⁹ Δεν έχει επιχειρηθεί, με άλλα λόγια, ένα εγχείρημα ανάλογο με αυτό που προσφέρθηκε στην ερευνητική κοινότητα από τη Μάρθα Καρπόζηλου για τα οικογενειακά περιοδικά του 19ου αιώνα ή από τον Χ. Α. Καράογλου και την ερευνητική του ομάδα, για τα περιοδικά λόγου και τέχνης των ετών 1901-1940.⁴⁰ Η έλλειψη κατάλληλων εργαλείων δεν επιτρέπει παρά μια σχετική τοποθέτηση της *Εύας* στο πλαίσιο των περιοδικών εντύπων που απευθύνονταν σε ευρύτερο κοινό και δεν περιόριζαν τις καλλιτεχνικές, αισθητικές ή λογοτεχνικές τους ανησυχίες σε έναν στενό κύκλο φίλων, ομοτέχνων και «καλλιεργημένων» αναγνωστών.⁴¹

Το γεγονός ότι οι δημοφιλέστεροι συγγραφείς της εποχής συνεργάζονταν με αυτά τα έντυπα και παρέδιδαν πολλών χιλιάδων λέξεων κείμε-

39. Ο Δημήτρης Χανός, που εργάστηκε ως συλλέκτης, εκδότης και δημοσιογράφος στον χώρο των λαϊκών περιοδικών, έχει συγκεντρώσει τίτλους και περιεχόμενα τέτοιων περιοδικών: *Τα λαϊκά περιοδικά (The Popular Literature)*, τ. Δ', Αθήνα, Γ. Βασιλείου, 1990. Όπως παρατηρεί ο Κυριάκος Ντελόπουλος στο κείμενό του «Η λαϊκή λογοτεχνία. Το είδος που αγάπησαν χιλιάδες αναγνωστών», δημοσιευμένο στην *Καθημερινή*, που επέχει θέση προλόγου στην έκδοση, ο Χανός βιβλιογραφεί («με έναν τρόπο συνεπέστατα λαϊκό και στο ύφος αυτών που καταγράφει και περιγράφει (...) ακόμα και αν βρίσκεται μακριά από τη μεθοδολογία της επιστημονικής βιβλιογράφησης» – και τη μεθοδικότητα, θα πρόσθετα. Ωστόσο μέχρι στιγμής παραμένει η μόνη καταγραφή που μας δίνει μια ιδέα για τον κόσμο των λαϊκών εντύπων, «μια ανεξάντλητη πηγή υλικού περιθωριακού, όχι όμως και ευκαταφρόνητου».

40. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991, σ. 28-31, όπου συζητούνται τα προβλήματα για τη μελέτη των ελληνικών περιοδικών και η επιλογή των όρων σε σχέση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, την εξέλιξη του περιεχομένου και τη διαφοροποίηση του κοινού τους, βλ. και Καράογλου (επιμ.), *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, ό.π.

41. Η Immig, «Greek Illustrated Journals», ό.π., επισημαίνει την απουσία σχετικών μελετών και τη συνάρτηση των υπαρχουσών με φιλολογικά ή ιστορικο-κοινωνικά ενδιαφέροντα: υιοθετώντας προσεγγίσεις των πολιτιστικών σπουδών θεωρεί ότι αυτά τα περιοδικά αποτελούν σημαντικό μέρος της έντυπης πολιτιστικής παραγωγής της εποχής τους και τύπο έκφρασης των «λαϊκών» ενδιαφερόντων. Αναφερόμενη στα δύο, σύγχρονα με την *Εύα*, περιοδικά, την *Εικονογραφημένη* και τον *Παροισσό*, δίνει πληροφορίες για το περιεχόμενο, την ενεργό σχέση με τους αναγνώστες και την εικονογράφησή τους, που, όπως θα διαπιστώσουμε, διασταυρώνονται σε αρκετά σημεία με το περιεχόμενο της *Εύας*. Περιορίζομαι σε επισημάνσεις παραλληλισμού στις υποσημειώσεις, καθώς η επεξεργασία του κειμένου μου είχε ολοκληρωθεί κατά την κυκλοφορία της μελέτης της.

να κάθε εβδομάδα, για λόγους βιοπορισμού, αξίζει ασφαλώς να ερευνηθεί ως πολυπρισματική μαρτυρία.⁴² Τα έντυπα συνέδεαν τους συγγραφείς που είχαν για τον εαυτό τους την εικόνα του λογοτέχνη, του σημαντικού λογοτέχνη μάλιστα, με τα γούστα ενός διαρκώς διευρυνόμενου αναγνωστικού κοινού, που περιλάμβανε σε μεγάλο ποσοστό γυναίκες και νέους. Το ότι αυτοί οι συγγραφείς κρίθηκαν διαφορετικά από τους μεταγενέστερους, αν και αρκετοί ανάμεσά τους έγιναν ακαδημαϊκοί, δεν αναιρεί τον ρόλο που διαδραμάτισαν στις πολιτιστικές συνθήκες της εποχής τους.⁴³ Η περιθωριοποίησή τους συνδέεται με την εγκαθίδρυση ενός διαφορετικού λογοτεχνικού κανόνα, από πνευματικούς κύκλους που πρόβαλαν διαφορετικά ενδιαφέροντα και αξίες, με την επακόλουθη απαξίωση του ρόλου τους, καθώς και με τη μέχρι τώρα μεγάλη δυσκολία πρόσβασης στο έργο τους. Ο συνδυασμός των ιστορικών σπουδών με νέα αντικείμενα, η διεύρυνση της επιστημονικής βάσης, η αναζήτηση πρωτότυπων θεμάτων, κάνουν σήμερα πιο πιθανή τη συστηματική ερευνητική ενασχόληση με τα «λαϊκά» περιοδικά και με τον κόσμο τους, συγγραφικό και αναγνωστικό.⁴⁴ Ταυτόχρονα, η επανεκτίμηση του έργου πολλών από τους φιλοξενούμενους στις σελίδες τους ακολουθεί τις τάσεις που επιβάλλουν

42. Στα χαρακτηριστικά των λαϊκών περιοδικών και τη σχέση «δόκιμων συγγραφέων» με αυτά ως μέσο βιοπορισμού αναφέρεται η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο Έφη Αβδελά κ.ά. (επιμ.), *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2017, σ. 352-357. Στο ίδιο δημοσίευμα, η Έυα χρησιμοποιείται ως πηγή και δίνονται πληροφορίες για δημοσιεύματα στις σελίδες της.

43. Οι λόγοι για τους οποίους η μελέτη της λαϊκής λογοτεχνίας είχε ως πρόσφατα περιθωριοποιηθεί εκτίθενται συνοπτικά από τον Klaus Roth, «Η λαϊκή λογοτεχνία της νοτιοανατολικής Ευρώπης και η ανάγκη να μελετηθεί σε ευρωπαϊκό πλαίσιο», *Τετράδια εργασίας* 15, *Η λαϊκή λογοτεχνία στη νοτιοανατολική Ευρώπη (19ος και αρχές 20ού αι.)*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1995, σ. 13.

44. Τα περιοδικά και η ευρετηρίασή τους αποτελούν συχνά ερευνητικό αντικείμενο νέων επιστημόνων στις μεταπτυχιακές τους εργασίες, που προσφέρουν βασικά εργαλεία για την προσπέλαση του περιεχομένου τους και την περαιτέρω αξιοποίησή του. Ενδεικτική για τα «λαϊκά» περιοδικά του Μεσοπολέμου είναι η διπλωματική εργασία της Δέσποινας Γκόγκου, *Το περιοδικό Μπουκέτο του Μεσοπολέμου. Ερευτήρια της πρώτης περιόδου, 1924-1935*, Πάτρα, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πατρών, 2013.

οι πολιτιστικές σπουδές και δείχνει, για μια ακόμη φορά, ότι ο λογοτεχνικός «κανόνας» είναι συνάρτηση δύο εποχών, της δημιουργίας ενός έργου και της μεταγενέστερης (επαν)εκτίμησής του, και όχι αμετακίνητο δόγμα.

Το πρώτο τεύχος της *Εύας*, που αυτοχαρακτηρίζεται «μέγα εβδομαδιαίον περιοδικόν», κυκλοφόρησε στις 4 Φεβρουαρίου 1923 και το τελευταίο γνωστό, ένα χρόνο αργότερα, στις 23 Φεβρουαρίου 1924. Κυκλοφορούσε (κατά Σάββατον), μέρα κατάλληλη για να προμηθευτεί η αναγνώστρια/ο αναγνώστης ένα έντυπο που θα μπορούσε να διαβάσει τις επόμενες ελεύθερες ώρες της/του. Ήταν ένα από τα πολλά περιοδικά εκείνης της χρονιάς. Χάρη στη βιβλιογραφία Καράογλου, μπορούμε να μιλήσουμε με σχετική ασφάλεια μόνο για τον αριθμό των λογοτεχνικών περιοδικών: δεκατρία παλαιότερα και ένα που εμφανίζεται τον Ιανουάριο. Τρία ακόμα θα ακολουθήσουν τους επόμενους μήνες, ως το τέλος του έτους.⁴⁵ Κοινό τους χαρακτηριστικό, ότι κανένα από αυτά, όπως και η *Εύα*, δεν θα ξεπεράσει τη διετία. Άλλο κοινό τους χαρακτηριστικό, που ωστόσο τα διαφοροποιεί από την *Εύα*, είναι η περιοδικότητά τους, μηνιαία ή δεκαπενθήμερη, ενώ η *Εύα* είναι εβδομαδιαία, ένα επιπλέον στοιχείο για την κατάταξή της στα (λαϊκά) περιοδικά. Σ' αυτά θα πρέπει να προστεθούν περίπου άλλα δέκα, που απευθύνονται την ίδια χρονιά στο πλατύ αναγνωστικό κοινό. Παραθέτω, με μεγάλη επιφύλαξη για την ακρίβεια και την πληρότητα των στοιχείων από τον κατάλογο του Δ. Χανού, όσα εκδόθηκαν στην Αθήνα και διασταυρώνονται ή συμπληρώνονται με τους καταλόγους του Κ. Μάγερ, της Εθνικής Βιβλιοθήκης, της Βιβλιοθήκης της Βουλής και του ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ.⁴⁶

45. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, ό.π., τ. Γ', σ. 529. Βλ. και τ. Α', σ. 32-33 για αριθμό περιοδικών που κυκλοφορούσαν κατ' έτος την περίοδο 1901-1925.

46. Από τους υπόλοιπους τίτλους που αναφέρει ο Δ. Χανός, Η *Ανατολή* (1923-1924), του Στ. Α. Βράχλη, εκδίδεται στο Κάιρο, η *Θύελλα*, δεκαπενθήμερον φιλολογικόν κοινωνικόν περιοδικόν, εκδίδεται το 1918, το *Σήμερα* κυκλοφορεί το 1933-1934, το *Παρθόν* (1924-1925) δεν καταγράφεται, ενώ Η *Ελληνίς*, για την οποία γίνεται παρακάτω ιδιαίτερη μνεία, δεν έχει τα χαρακτηριστικά λαϊκού περιοδικού.

Η Εικονογραφημένη (1916-1924), εβδομαδιαία έκδοσις, ιδρυτής Δήμος Βρατσάνος, διευθυντής Ε. Παπαδημητρίου – συνέχεια της μηνιαίας *Εικονογραφημένης* που εξέδιδε ο Δήμος Βρατσάνος από το 1904 ως το 1916.⁴⁷

Πειρασμός (1919-1924), εικονογραφημένη εβδομαδιαία επιθεώρησις.⁴⁸

Παρασός εικονογραφημένος (1920-1923), διευθυντής Γεώργιος Α. Μανιάτης.⁴⁹

Πανελλήνια, 1921-1923.⁵⁰

Θησαυρός (1922-1924), εβδομαδιαίον εγκυκλοπαιδικόν περιοδικόν.⁵¹

Χαραυγή (1922-1923), εβδομαδιαίον εικονογραφημένον καλλιτεχνικόν οικογενειακόν περιοδικόν, διευθυντής Κ. Θεοδωρόπουλος.⁵²

Το κουνούπι (1923).⁵³

Άνω-κάτω, εβδομαδιαία σατυρική εφημερίς, διευθυντής Χ. Δελής (1923-1924).

Εικονογραφημένη σπίθα, 1923;-1924;⁵⁴

Σκέρτσο (1923-1925), περιοδικόν ευθυμοφιλογικόν, εκδιδόμενον κατά Πέμπτην, διευθυνταί Α. Νικολόπουλος, Δ. Γενοβέλης.

Εύλογα δημιουργείται το ερώτημα σε ποια πελατεία στοχεύει ο Ιγγλέσης και τι διαφορετικό της προσφέρει, ώστε να προτιμηθεί το δικό του έντυπο, μέσα στην πληθώρα των εβδομαδιαίων εντύπων. Το όνομα και η εμφάνιση του πρώτου τεύχους, όπως εν γένει το περιεχόμενο και η εικο-

47. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, ό.π., σ. 271. Στον Χανό αναφέρεται λανθασμένα το 1929 ως έτος τερματισμού της έκδοσης.

48. Ο Μάγερ, ό.π., σ. 276: 1923, το χαρακτηρίζει «σατυρικόν» η Immig, «Greek Illustrated Journals», ό.π., σ. 84, δίνει χρονιές κυκλοφορίας τα έτη 1910-1923.

49. Σύμφωνα με τον κατάλογο του ΕΛΙΑ-MIET, η Β' περίοδος του περιοδικού διαρκεί από το 1918-1923. Σε τεύχη του εμφανίζεται ως διευθυντής ο Π. Ξένος.

50. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, ό.π., σ. 274.

51. ΕΛΙΑ-MIET <https://bit.ly/3kt2MMI>. Μάγερ, ό.π., σ. 272: 1923-1924, διευθυντής Ν. Σηφάκης.

52. ΕΒΕ και ΕΛΙΑ-MIET.

53. ΕΒΕ.

54. ΕΛΙΑ-MIET, σώζεται 1 τχ: <https://bit.ly/2TpuWM9>.

νογράφηση, δείχνουν ότι απευθύνεται στις γυναίκες, χωρίς να αποκλείει το γενικό κοινό που συνηθίζει να αγοράζει εβδομαδιαία έντυπα.⁵⁵ Σημαντική πελατεία αποτελούν οι στρατευμένοι, που παραμένουν στο μέτωπο της Θράκης, όπως φαίνεται από τις συχνές αναφορές σε αυτούς, κυρίως από τη στήλη της αλληλογραφίας. Ο τίτλος του σε συνδυασμό με την εμφάνιση του εξωφύλλου, αλλά και των διαφημίσεων που προηγούνται της έναρξης κυκλοφορίας του, δίνει διπλό μήνυμα. Η σχεδιασμένη από τον Noir (Γιώργος Μαυριλάκος, +1965), ημίγυμνη, μισοκαλυμμένη με μια εσθήτα, μακρύκομη, όμορφη νέα, που κρατά το γνωστό μήλο στο αριστερό της χέρι και το κεφάλι του όφι στο δεξί, παραπέμπει ταυτόχρονα στη στερεοτυπική γυναίκα-πειρασμό, τη βιβλική Εύα, και στις σύγχρονες νέες, τις απελευθερωμένες από τον συντηρητισμό των προηγούμενων γενεών και προ(σ)καλεί όσους ενδιαφέρονται σεξουαλικά γι' αυτές. Βέβαια, το περιεχόμενο δεν ανταποκρίνεται στη συγκεκριμένη τολμηρότητα του εξωφύλλου.⁵⁶

Η Εύα και τα γυναικεία περιοδικά

Στις αρχές του 1923 δεν υπάρχουν άλλα τέτοιου είδους περιοδικά που να προσανατολίζονται ειδικά σε ένα ευρύτερο κοινό εγγράμματων γυναικών.⁵⁷ Μία πενταετία μετά την αναστολή της έκδοσης της *Εφημερίδος των κυριών*, το 1917, φαίνεται ότι έχουν δημιουργηθεί νέες αναγνωστικές ανάγκες. Ολοένα και περισσότερες γυναίκες μπαίνουν στην αγορά εργα-

55. Για την επιλογή τίτλου των περιοδικών, τον συμβολισμό του και τη σύνδεσή του με τις προθέσεις των εκδοτών και του κοινού στο οποίο στοχεύουν, βλ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, ό.π., τ. Α', σ. 35-36.

56. Για την αμφιθυμία ανάμεσα στην τολμηρότητα και τον συντηρητισμό, βλ. Αμπατζοπούλου, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία», ό.π. Για την τολμηρότητα ως χαρακτηριστικό της εκδοτικής παραγωγής κατά τη δεκαετία του 1920 βλ. Λάμπρος Βαρελάς, «Ευρήματα και νέες προτάσεις για το “ρομάντζο” *Η ερωμένη της της Ντόρας Ρωζέττη*», *Νέα Εστία* τχ. 1808 (Φεβρ. 2008), 261-300.

57. Για τον μετασχηματισμό των κοινωνικών συνθηκών που επιτρέπουν την αύξηση του εγγραμματισμού των γυναικών και τη διεύρυνση των επαγγελματικών τους δυνατοτήτων βλ. Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, ό.π., σ. 337-359: «το ποσοστό του εγγράμματου γυναικείου πληθυσμού διπλασιάζεται τα μεσοπολεμικά χρόνια και φτάνει το 40% το 1928» (σ. 343).

σίας και καταλαμβάνουν θέσεις που απαιτούν εγγραμματοσύνη, χωρίς να έχουν, αναγκαστικά, υψηλά φιλολογικά ή καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα. Μια μαρτυρία της *Εφημερίδος του Χρηματιστηρίου* δίνει πιο συγκεκριμένα στοιχεία για την ανάπτυξη της γυναικείας φιλιανγνωσίας:

«Είναι πλέον γεγονός ότι η αθής αγοράζει βιβλία και δεν τα αγοράζει μόνον για να λείπει πως έχω αυτό ή εκείνο το βιβλίο, αλλά τα παίρνει για να τα διαβάσει. Είναι αυτό ένα δείγμα των νέων αρχών που εισήγαγεν η γυναικεία οργάνωσις; (...) Η αλήθεια είναι ότι ο (...) βιβλιοπώλης μας είναι κατενθουσιασμένος με τας αθίδας. Έχει κάνει την τύχη του.»⁵⁸

Το σχόλιο αναφέρεται στην αγορά του βιβλίου. Ωστόσο, η αγορά των περιοδικών είναι πολύ πιο δημοφιλής, εξαιτίας του υποπολλαπλάσιου κόστους τους. Το ψυχαγωγικό περιεχόμενο ενός εβδομαδιαίου περιοδικού προσφέρεται για να καλύψει τον ελεύθερο χρόνο των γυναικών, που βρίσκουν σ' αυτό ποικιλία αναγνωσμάτων και ενημέρωσης.

Τα άλλα περιοδικά που απευθύνονται σε γυναίκες διαφοροποιούνται αισθητά από αυτές τις προδιαγραφές. Γραμμένη σε λόγια γλώσσα, η *Ελληνίς* (1921-1940), μηνιαίο περιοδικόν του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων Γυναικών, δεν έχει ψυχαγωγικούς στόχους. Συνδέεται με συγκεκριμένη οργάνωση και αποτελεί όργανο προώθησης της πολιτικής της. Εξίσου, η *Εύα νικήτρια*, που εκδίδεται το 1921-1923 στη Ζάκυνθο από τη Μαριέττα Γιαννοπούλου, ως «όργανον του Παραρτήματος του Λυκείου των Ελληνίδων», γίνεται το βήμα των τοπικών λογίων, που γράφουν για θέματα φιλολογικά και ιστορικά και για εξέχουσες γυναικείες προσωπικότητες.⁵⁹ Χωρίς να υπερτονίζει τη φεμινιστική διάσταση,

58. *Εφημερίς του Χρηματιστηρίου*, 21 Ιουν. 1922, σ. 3. Βλ. και Βάσιας Τσοκόπουλος, Αγγελική Πασσιά, Γιάννης Χρυσοβέργης (επιμ.), *Περιπέτειες του βιβλίου στην Ελλάδα, 1880-1940. Ένα ανθολόγιο*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, 1998, σ. 14, 15.

59. Μαρία Καραμαλική, «Μαριέττα Γιαννοπούλου – *Εύα νικήτρια*. Η συμβολή της στο γυναικείο κίνημα», *Περίπλους* 3 (φθινόπωρο 1984), Αφιέρωμα στη Μαριέττα Γιαννοπούλου–Μινώτου (1903-1962), 159-161. Στο κείμενο που υπογράφει στο ίδιο αφιέρωμα ο Ντίνος Κονόμος, «Μαριέττα Γιαννοπούλου – Επτανήσια», σ. 155-56, διαφαίνεται ότι ήταν προσωπικότητα προκλητική για τις κοινωνικές αντιλήψεις του τόπου της. Αναλαμβάνει την ευθύνη της έκδοσης του περιοδικού σε ηλικία 21 ετών. Η κοινωνική καταγωγή, η μόρφωση και η οικογενειακή περιουσία τής επιτρέπουν πρακτικά το εγχείρημα, το οποίο συνοδεύεται και από «φιλολογικό σαλόνι», άπαξ της εβδομάδος. Μαριέττα Δ. Μινώτου–Παπαδημητρίου, «Το ζακυνθινό περι-

ενισχύει τις φεμινιστικές διεκδικήσεις της εποχής: πρώτα απ' όλα τη μόρφωση, ώστε η γυναίκα να έχει εφόδια και να συμπαρίσταται στον σύζυγο και την οικογένειά της, τους γονείς, τα αδέρφια, τα παιδιά. Να μην εμποδίζεται, αν θέλει να σπουδάσει, να εργασθεί, να συμμετάσχει στην πνευματική ζωή. Η *Εύα νικήτρια*, επιμορφωτικό έντυπο, που στοχεύει σε καλλιεργημένες αναγνώστριες, με πνευματικές ανησυχίες, παραμένει στο πλαίσιο της «ισότητας στη διαφορά», σύμφωνα με το οποίο η μόρφωση των γυναικών τίθεται στην υπηρεσία της οικογένειας και του έθνους.⁶⁰ Τέλος, *Ο αγώνας της γυναίκας*, μηνιαίο δελτίο του Συνδέσμου Ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας, εκδίδεται μερικούς μήνες μετά την *Εύα*, τον Σεπτέμβριο του 1923, και είναι το πιο αγωνιστικό φεμινιστικό περιοδικό, που προϋποθέτει το ειδικό ενδιαφέρον των αναγλωστριών για το αντικείμενο.⁶¹

Ανάμεσά τους, η *Εύα* έχει διακριτό ρόλο. Απευθύνεται σε γυναίκες, πέρα από τις αστές της *Ελληνίδος* και τις πολιτικά ευαισθητοποιημένες φεμινίστριες του *Αγώνα της γυναίκας*. Γυναίκες εργαζόμενες, που θέλουν να διαβάσουν ένα αισθηματικό μυθιστόρημα με ηρωίδες άλλες, πιο τολμηρές γυναίκες απ' ό,τι οι ίδιες, και ενδιαφέρονται τόσο για τις κατακτήσεις και τα επιτεύγματα σημαντικών γυναικών στο διεθνές στερέωμα, όσο και για την αστρολογία και τη μεταφυσική, ή τις μαντικές επιδόσεις της κας Φράγια, η οποία προέβλεπε ότι «Αι γυναίκες (...) θα λάβουν το δικαίωμα να ψηφίζουν και να ψηφίζονται», ενώ «ο σοσιαλισμός δεν θα επεκταθή περισσότερο».⁶² Ενδιαφέρονται επίσης για τη μόδα, τις συμβουλές ομορφιάς, για λύσεις στα μικροπροβλήματα του νοικοκυριού και της υγείας, για συνταγές μαγειρικής, για τους τρόπους καλής

δικό *Εύα νικήτρια*: 1921-1923», *ΣΤ' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο. Πρακτικά*, τ. Δ', επιμ. Γεράσιμος Πεντόγαλος, Πέτρος Γ. Καλλιγιάς, Διονύσης Μινώτος Πεντόγαλος, Αθήνα, Κέντρο Μελετών Ιονίου, Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, 2004, σ. 291-304.

60. Η Αβδελά αναλύει την εξέλιξη των φεμινιστικών απόψεων για τη μόρφωση των γυναικών από τα τέλη του 19ου αι. στον Μεσοπόλεμο στο «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», ό.π., σ. 338-339.

61. Γι' αυτά τα περιοδικά, στα οποία δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή χάρη στον φεμινισμό της δεκαετίας του 1980 και τις ιστορικούς του, βλ. Έφη Αβδελά, Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, μια ανθολογία*, Αθήνα, Γνώση, 1985, σ. 36-37 και Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα», ό.π., σ. 347-348.

62. «Αι προγνώσεις της κας Φράγια για το έτος 1923», *Εύα*, τχ. 2 (11 Φεβρ. 1923), 11.

συμπεριφοράς και τα τεκταινόμενα στους χώρους συνάθροισης της καλής κοινωνίας, τις γυναίκες και δεσποινίδες της ανώτερης οικονομικής τάξης, τις «μονταίν» και τις «αθθίδες», για τις θεατρικές παραστάσεις, τις ηθοποιούς και τα παρασκήνια, τις κινηματογραφικές προβολές. Τα περισσότερα από αυτά τα θέματα δεν συνηθίζονται στα λογοτεχνικά περιοδικά.

Η Εύα και ο φεμινισμός

Στην πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους δημοσιεύεται το ανυπόγραφο ημίσηλο «Η έκδοσις της *Εύας*», όπου ανακοινώνεται το εκδοτικό πρόγραμμα του περιοδικού. Επιδιώκεται η συγκέντρωση της πιο πλατιάς πελατείας, η έναρξη όμως γίνεται με το «γυναικείο ζήτημα»:

«Προβάντες επανειλημμένως εις την συζήτησιν και μελέτην του ζητήματος της γυναικός από της απόψεως της κοινωνικής της απελευθερώσεως, της ισοτιμίας της προς τον άνδρα και της εργασίας της εν σχέσει προς την παγίωσιν της οικογενείας, ήχθημεν εις την απόφασιν της εκδόσεως εβδομαδιαίου δεκαεξασελίδου περιοδικού υπό τον τίτλον *Εύα*, ίνα τούτο χρησιμεύση ως επίσημον όργανον προς επιτυχίαν του σοβαρού τούτου ζητήματος.»

Προφανώς, η «συζήτηση» είχε γίνει μέσα από τις σελίδες των εφημερίδων του Ιγγλέση, και αξίζει η ιδιαίτερη αναζήτησή της. Ο στόχος του περιοδικού, όσον αφορά το αναγνωστικό κοινό του, δηλώνεται διπλός: αφενός οι φεμινίστριες, ή όσες γυναίκες ενδιαφέρονται για ένα θέμα που επανέρχεται συνεχώς στην έντυπη επικαιρότητα, τη θέση της γυναίκας στο τοπίο που διαμορφώνεται μετά τη λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου και το τέλος της Μικρασιατικής περιπέτειας· αφετέρου, η κάλυψη «ενός υπάρχοντος κενού διά της παρουσιάσεως ενός περιοδικού απαραίτητου διά πάσαν οικογένειαν και διά πάντα άνθρωπον οίας δήποτε κοινωνικής τάξεως και επαγγέλματος». Παράλληλα με την προβολή των γυναικείων δράσεων και τη θετική στάση απέναντι στον φεμινισμό, απευθύνεται σε όλους τους αναγνώστες, στο συνολικό αναγνωστικό κοινό. Αυτή η πρόθεση δεν καταγράφεται μόνο στην ιδρυτική διακήρυξη, αλλά επανέρχεται συχνά στα σημειώματα, μέσω των οποίων το περιοδικό επικοινωνεί με τους αναγνώστες του. Οι έγκριτοι συνεργάτες, η διεθνής ενημέρωση «διά των ειδικών εις τα ευρωπαϊκά κέντρα ανταποκριτών της» και η εικονογράφηση είναι τα όπλα με τα οποία η *Εύα* ελπίζει να κερδίσει το κοινό.

Το περιοδικό αυτοχαρακτηρίζεται «φιλολογικό, καλλιτεχνικό, κοσμικό, ειδησεογραφικό, εγκυκλοπαιδικό, με άλλες λέξεις γενικό», γράφεται από εκπροσώπους και των δύο φύλων και επαναλαμβάνει τη διάθεσή του να προπαγανδίζει τις αρχές της ισότητάς τους, που ήρθε ο καιρός να ισχύσει στην κοινωνική και την ιδιωτική ζωή. Ας σημειώσουμε επίσης ότι στο παραπάνω απόσπασμα η θέση και οι δράσεις των γυναικών στο κοινωνικό πεδίο προτάσσονται του ρόλου τους στην οικογένεια, που ως τότε ήταν η κύρια (εκ)παιδευτική μέριμνα εντύπων όπως η *Εφημερίς των κυριών* και, όπως είδαμε, η *Εύα νικήτρια*.

Η *Εύα* αποτελεί έναν πολύ ενδιαφέροντα δείκτη της διείσδυσης των φεμινιστικών ιδεών σε γυναικεία στρώματα που δεν συνδέονταν ενεργά με τις αντίστοιχες οργανώσεις. Το πρώτο της τεύχος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο γυναικείο ζήτημα, γεγονός που απηχεί τις εξελίξεις στο φεμινιστικό πεδίο από τις αρχές της δεκαετίας του 1920, όταν ο φεμινισμός έρχεται ξανά στο προσκήνιο, με περισσότερα θετικά πρόσημα απ' όσο στα τέλη του προηγούμενου αιώνα και αναθερμαίνεται η συζήτηση γύρω από τους ρόλους και τη θέση των γυναικών στην κοινωνία. Οι πόλεμοι επέβαλαν μια νέα πραγματικότητα, που έθιξε τις ελληνικές οικογένειες, εξαιτίας των συνεχών επιστρατεύσεων, από την εποχή των Βαλκανικών πολέμων ως τη Μικρασιατική καταστροφή, όπως έθιξε και τις ευρωπαϊκές χώρες που ενεπλάκησαν στον Μεγάλο Πόλεμο. Οι γυναίκες αναγκαστικά κατέλαβαν θέσεις και ρόλους ανδρών που έλειψαν στον πόλεμο, ή δεν επέστρεψαν ποτέ από αυτόν. Επιπλέον η χώρα δέχθηκε έναν πολύ μεγάλο αριθμό προσφύγων. Στις σελίδες της *Εύας* αναγνωρίζεται συνεχώς η ανάγκη να εργασθεί η γυναίκα για να συνεισφέρει στα οικογενειακά έξοδα, αφού μόνο η ανδρική εργασία δεν επαρκεί για τη συντήρηση της οικογένειας.⁶³ Μπορεί να μην ανοίγει ευθέως η συζήτηση περί προίκας, διαφαίνεται όμως ότι η γυναικεία εργασία μπορεί να επιτελέσει ρόλο ανάλογο με την προίκα.

63. Η Έφη Αβδελά στο *Δημόσιο υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Αθήνα, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1990, αναφέρεται στο «υψηλό ποσοστό γυναικών με οικογενειακές υποχρεώσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες» (σ. 44) και στη συνεισφορά του μισθού τους στο οικογενειακό εισόδημα (σ. 45)· για την αύξηση των εργαζόμενων γυναικών κατά τον Μεσοπόλεμο, ιδιαίτερα στις υπηρεσίες, που απαιτούν εγγράμματους, βλ. σ. 22 πίνακας 3, σ. 42-49.

Το περιοδικό παραμένει σε ένα γενικό επίπεδο συζήτησης, χωρίς να μπαίνει σε λεπτομέρειες που θα απαιτούσαν στράτευση σε συγκεκριμένους γυναικείους χώρους. Δεν ξεκινά ίσως εξαρχής με ένα ουδέτερο σχέδιο. Αντιθέτως προσβλέπει στα γυναικεία σωματεία:

«... σκοπόν έχουσα κυρίως την εξυπηρέτησιν του γυναικείου ζητήματος, επιθυμούσα δε να καταστή το κάτοπτρον της γυναικείας κινήσεως και το εντευκτήριον της γυναικείας σκέψεως, προσφέρει ευχαρίστως τας στήλας της εις κάθε Γυναικείον Σωματείον, διά να δημοσιεύη τα πρακτικά του και παν ό,τι αφορά τον σκοπόν του. Επίσης αι στήλαι της *Εύας* ευρίσκονται εις την διάθεσιν κάθε διανοουμένης και εργαζομένης Ελληνίδος, η οποία επιθυμεί να εκφράση οιανδήποτε σκέψιν αφορώσαν εις την εξέλιξιν και την πρόοδον της γυναικός.»⁶⁴

Παρατηρούμε εδώ ότι ο Ιγγλέσης επανέρχεται στην πρακτική με την οποία είναι ήδη εξοικειωμένος, του προσεταιρισμού και της συνεργασίας με σωματεία, με σκοπό την αμφίπλευρη ωφέλεια. Η πρόσκληση έλαβε απάντηση μόνο από μικρούς περιφερειακούς συλλόγους, που δεν διέθεταν δικό τους έντυπο. Τα μεγάλα σωματεία, που προϋπάρχουν ή εμφανίζονται τότε, προβαίνουν αυτήν ακριβώς την εποχή σε δικές τους περιοδικές εκδόσεις, που εξασφαλίζουν τη διάδοση του ιδεολογικού τους στίγματος και γνωστοποιούν τις δραστηριότητές τους. Είδαμε ότι η έκδοση της *Ελληνίδος* προηγήθηκε, ενώ *Ο αγώνας της γυναίκας* κυκλοφόρησε έξι μήνες μετά την κυκλοφορία της *Εύας*.

Τόσο η *Ελληνίς*, όσο και *Ο Αγώνας της γυναίκας*, με όλες τις μεταξύ τους διαφορές, απευθύνονται σε γυναίκες που έχουν μαχητικό ενδιαφέρον για το γυναικείο ζήτημα. Η *Εύα* δεν δίνει μάχες, αλλά επιδιώκει να συσπειρώσει, μεταξύ άλλων, ένα νέο γυναικείο κοινό εργαζόμενων γυναικών, μορφωμένων, όχι όμως διανοούμενων, ούτε στρατευμένων στη γυναικεία υπόθεση. Στοχεύει ακριβώς στο να εκμεταλλευτεί την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για το φεμινιστικό ζήτημα, χρησιμοποιώντας το ως πλαίσιο που διευκολύνει τη σύνδεση με τις εργαζόμενες γυναίκες.

Στο δεύτερο τεύχος το κείμενο του Ξενόπουλου («Η ανδρογυναικία») είναι διαφωτιστικό για τη χρήση του φεμινιστικού λεξιλογίου κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αλλά και για τις απόψεις του συγγραφέα: η «ανδρογυναικία» χάνει την αρνητική σημασία που είχε την εποχή του

64. «Η *Εύα* προς τα γυναικεία σωματεία», *Εύα*, τχ. 1 (4 Φεβρουαρίου 1923), 9.

Ροϊδή, όταν ισοδυναμούσε με βρισιά. Τώρα σημαίνει τη γυναίκα που «ζήσαν άνδρας. Χειραφετημένη, ελεύθερη, οικονομικώς ακόμη ανεξάρτητη, εργαζομένη, φεμινίστρια πάντοτε, κάποτε δε και σουφραζέτα». Ένας όρος που έχει αλλάξει περιεχόμενο από τότε ως σήμερα, είναι το «τρίτο φύλο», με τον οποίο ο συγγραφέας αναφέρεται στον «νέο γυναικείο τύπο, ο οποίος εσχηματίσθη με την χειραφέτησιν και εξελίσσεται κανονικώς. (...) είναι η νέα γυναίκα, η γυναίκα της εποχής μας». Οι πολέμιοι, αλλά και οι μετριοπαθείς «φεμινισταί», υποστηρίζουν ότι οι αλλαγές στη γυναικεία όψη, η νέα μόδα στην κόμμωση και τις ενδυμασίες, δεν συνάδουν με το «ιδανικόν του ανδρός». Όπως συμβαίνει διαχρονικά με τις συντηρητικές απόψεις, επιστρατεύονται η κινδυνολογία και η υπερβολή: κινδυνεύουν γάμος, νόμιμος ή παράνομος, και τεκνοποιία, μέχρις εξαφανίσεως του ανθρωπίνου γένους. Ο μέτριος φεμινισμός «θέλει μεν την γυναίκα μορφωμένην, ανεπτυγμένην και σχετικώς ελευθέραν, την προορίζει όμως πάντοτε διά το σπίτι, πάντοτε διά σύζυγον πιστήν και μητέρα φιλόστοργον...». Το κομβικό σημείο της διαφωνίας είναι η μόρφωση, που δεν έχει νόημα αν η γυναίκα ασκεί μόνο οικιακά καθήκοντα. Ο συγγραφέας υποστηρίζει τα δύο αντίθετα άκρα: απ' τη μια τη γυναίκα-αντικείμενο, «παιχνίδι του ανδρός», κι απ' την άλλη την ανεξάρτητη ανδρογυναίκα, διαπιστώνοντας ότι προς αυτήν κατατείνει η εξέλιξη, θεωρεί αναπόφευκτη την επικράτησή της.⁶⁵

Υψηλή και συνεργάτες

Στα εξώφυλλα της *Εύας* εμφανίζονται τα ονόματα των συνεργατών, πολύ γνωστών από την παρουσία τους στα έντυπα της εποχής, πράγμα που σημαίνει ότι οι αναγνώστες αναζητούν και ικανοποιούνται από συγκεκριμένες υπογραφές. Πρόκειται για επαγγελματίες της πέννας: Ειρήνη Αθηναία, σύζυγος του Πολύβιου Δημητρακόπουλου και γνωστή ως η εξέχουσα κοσμοιογράφος της εποχής· οι ποιητές Μιλτιάδης Μαλακάσης, Ρώμος Φιλύρας και Λάμπρος Αστέρης, που θα γράψει αργότερα το σενάριο της παραγωγής των αδελφών Γαζιάδη *Έρωτας και κόματα* (1927)· οι πεζογράφοι Δημοσθένης Βουτυράς, Στέφανος Δάφνης, Γα-

65. Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Η ανδρογυναίκα. Ο τύπος της “νέας γυναίκας”. Η κατεύθυνσις του φεμινισμού. Το περίφημον “τρίτον φύλον”. Η ιδανική γυναίκα. Η οικογένεια εν σχέσει με τας νέας γυναίκας», *Εύα*, τχ. 2 (11 Φεβρουαρίου 1923), 3-4.

λάτεια Καζαντζάκη, Παύλος Νιρβάνας, Γρηγόριος Ξενόπουλος, οι δημοσιογράφοι Θεόδωρος Βελλιανίτης, Γεώργιος Τσοκόπουλος, Γεώργιος Πράτσιας και Αιμιλία Καραβία, ο κριτικός και πεζογράφος Άγγελος Δόξας, ο μουσικός Διονύσιος Λαυράγκας, οι ηθοποιοί Μήτσος Μυράτ και Πέτρος Κυριακός, ο νέος θεατρικός συγγραφέας και μετέπειτα ιστορικός και ακαδημαϊκός Διονύσιος Κόκκινος, η διηγηματογράφος Ιουλία Περσάκη, η Άννα, σύζυγος του Θεόδωρου Συναδινού, ο Κ. Φαλτάιτς και ο Μένος Φιλήντας. Κείμενα πολλών από αυτούς εμφανίζονται στο πρώτο τεύχος. Η ξένη λογοτεχνία εκπροσωπείται από κείμενα της βασίλισσας Ελισάβετ της Ρουμανίας, μεταφρασμένα από την Αιμιλία Καραβία, από το ομότιτλο με το περιοδικό μυθιστόρημα του Τζιοβάνι Βέργκα *Εύα*, που δημοσιεύεται σε συνέχειες, μεταφρασμένο από την Δδα Λοριάνα, από τον Άρθουρ Κόναν Ντόυλ (*Ένα ντουέττο*), τόσο γνωστό στο αναγνωστικό κοινό, σύμφωνα με το περιοδικό, ώστε δεν χρειάζεται συστάσεις,⁶⁶ τον Έντγκαρ Άλαν Πόε, και *Το έγκλημα της οδού Μοργκ*, στη διασκευή του Μπωντλέρ: τα αναγνώσματα περιπέτειας και μυστηρίου δημιουργούσαν ισχυρούς δεσμούς με το κοινό τους ήδη εκείνη την εποχή.

Αρκετές είναι οι γυναικείες υπογραφές· οι ψευδώνυμες ίσως δεν ανήκουν όλες σε γυναίκες. Δίπλα στις ποιήτριες, όπως η Λιλή Ιακωβίδη, η Αλίκη Ροδοπούλου δίνει σύντομα διηγήματα εν είδει χρονογραφήματος, η ευθυμογράφος Τρίς Σκανδάλη διαλέγει θέματα μόδας, η Σοφ.[ία] Αντ.[ωνιάδου] ξεκινά από το πρώτο τεύχος τη στήλη «Γυναικεία δράσις» με πορτραίτα σύγχρονων διακεκριμένων γυναικών, η νομικός Διονυσία Ρουσοπούλου, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κατηγοριοποιεί τις σύγχρονες παρεκκλίνουσες Ελληνίδες. Δύο γυναικεία ψευδώνυμα εμφανίζονται σταθερά κάτω από τη στήλη του χρονογραφήματος, η Μινολά και η Μαργκώ.

Καθώς η τροφοδότηση από σωματεία δεν είναι αρκετή για να καλύψει την ύλη και το σχετικό ενδιαφέρον γρήγορα εξανεμίζεται, από το 6ο τεύχος ξεκινά μια «μεγάλη έρευνα» για τα «εργαζόμενα κορίτσια μας εις τα Υπουργεία, Τραπεζας, Εταιρείας και Εργοστάσια», με επισκέψεις και συνεντεύξεις στους χώρους δουλειάς, για τις συνθήκες εργασίας, τις αμοιβές, τις δυνατότητες εξέλιξης και τις προτάσεις βελτίωσης που θα διατυπώσουν οι ίδιες οι εργαζόμενες, αλλά και τον τρόπο

66. Ο Αρχισυντάκτης, «Τα δικά μας. Το μυθιστόρημά μας», *Εύα*, τχ. 33 (29 Σεπτεμβρίου 1923), 2.

ζωής, την καθημερινότητα, την κάλυψη των αναγκών μέσω του μισθού, τη διασκέδαση και τα όνειρά τους. Για τη έρευνα θα εργασθεί «ειδικόν προσωπικόν δημοσιογράφων, ρεπόρτερ και κοινωνιολόγων», με στόχο να υποδείξει «τους καλλιτέρους όρους υφ' ους δύναται να συμπληρθή μια ισχυρά Ένωσις των εργαζομένων Ελληνίδων». Τη συντονίζει η Χρυσώ Δάνου,⁶⁷ η οποία ως τότε υπογράφει τη σελίδα «Γυναικεία δράσις», που μειώνεται σε στήλη στη συνέχεια. Η αρχή γίνεται με την Ιονική (τχ. 8 (7 Απριλίου 1923), 3-4) και τις ιδανικές συνθήκες που επικρατούν εκεί για τις γυναίκες, αλλά η συνέχεια και το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας δημοσιεύεται στα τεύχη που λανθάνουν. Σ' αυτά γίνεται προφανώς αναφορά και στις συνθήκες εργασίας της Τράπεζας Αθηνών· φαίνεται ότι η προηγούμενη αντιπαλότητα του Ιγγλέση με τον οργανισμό δημιουργεί καχυποψία και προκαλεί την απάντηση ενός ανώτερου υπαλλήλου της, που επιτίθεται στις εργαζόμενες, κάνοντας λόγο για κουτσομπολιό, συνεχή διαλείμματα για καλλωπισμό και νυφοπάζαρο. Ενδεχομένως υπήρξαν απειλές, που οδήγησαν στην απομάκρυνση της Δάνου και την πρόωρη διακοπή της δημοσίευσης της έρευνας.⁶⁸

Στο θέμα των συνθηκών εργασίας που αντιμετωπίζουν οι νεαρές δασκάλες στην επαρχία, η παρέμβαση της Αρτέμιδος Φαλτάιτς καταγράφει τα σοβαρά, ιδίως κοινωνικά προβλήματα, που οξύνονται από τις αυταρχικές νομοθετικές ρυθμίσεις: για να λύσει το πρόβλημα της έλλειψης διδασκαλισσών, το κράτος απαγορεύει τον διορισμό όσων έχουν σχετικό δίπλωμα σε άλλες υπηρεσίες. Η συγγραφέας προτείνει απολύτως λογικές λύσεις, που αίρουν τον απαράδεκτο εξαναγκασμό και που ασφαλώς δεν εισακούονται.⁶⁹

Η Ρουσοπούλου καταγράφει τις εντυπώσεις της από την επίσκεψή της στις γυναικείες φυλακές, επαινώντας τον διευθυντή, τις συνθήκες

67. Η Δάνου πρωτοεμφανίζεται στο 5ο τεύχος (17 Μαρτίου 1923), 2 με το «Μία ευχάριστος άποψις του προσφυγικού», όπου θαιμάζει τον τρόπο αυτοοργάνωσης των γυναικών στον προσφυγικό καταυλισμό του Βόλου. Στο 6ο τεύχος (24 Μαρτίου 1923), 9 αναγγέλλεται «Η μεγάλη μας έρευνα. Για τα εργαζόμενα κορίτσια μας. Εις τα Υπουργεία, Τραπεζας, Εταιρείας και Εργοστάσια, από του προσεχούς φύλλου...».

68. Αναγνώστης σας, «Η μεγάλη μας έρευνα για τα εργαζόμενα κορίτσια μας», *Εύα*, τχ. 12 (5 Μαΐου 1923), 13. Στο εξώφυλλο αναγγέλλεται: «Η Τράπεζα Αθηνών απαντά».

69. Άρτεμις Φαλτάιτς, «Το κράτος και οι δασκάλες», *Εύα*, τχ. 3 (3 Μαρτίου 1923), 11-12.

διαβίωσης και τις προσπάθειες εκπαίδευσης των εγκλειστών, δίνοντας ταυτόχρονα ένα στίγμα για τις τρέχουσες απόψεις περί «εγκληματιών» γυναικών.⁷⁰ Όσον αφορά την κλοπή, θεωρεί ότι οι αμόρφωτες γυναίκες της υπαίθρου και των κατωτέρων στρωμάτων τιμωρούνται όταν τη διαπράττουν και προτείνει μέτρα επωφελούς σωφρονισμού για τις ίδιες και τα ανήλικα παιδιά τους μέσω της μόρφωσης και της εργασίας.⁷¹ Στη συνέχεια στρέφεται σε κοινωνικές παρατηρήσεις. Αναφέρεται σε μια αναδυόμενη κατηγορία κλεπτριών, κάποιες οικοδέσποινες, που παρ' όλη τη μόρφωση και την καλή κοινωνική τους θέση, φιλοξενούν χαρτοπαίγνια και κλέβουν τους συμμετέχοντες, θύματα οι ίδιες των καταναλωτικών τους επιθυμιών, της πολυτέλειας, των απαιτήσεων της μόδας και της κοινωνικής επίδειξης.⁷² Υπογραμμίζει τη σημασία της οικιακής οικονομίας για τη διαχείριση των αναγκών του σπιτιού και της οικογένειας, επισημαίνει τα σχετικά κενά στην εκπαίδευση των κοριτσιών και προτείνει τρόπους αντιμετώπισής τους. Ρηξικέλευθη είναι η πρότασή της για μια «δήλωση προσυμφωνηθέντος γάμου», που θα προηγείται του γάμου και θα γίνεται στο δημαρχείο, μένει ωστόσο ημιτελής, καθώς δημοσιεύεται στο τελευταίο γνωστό τεύχος του περιοδικού.⁷³

Κάποιες από τις ρουμπρίκες που θα εμφανιστούν στο πρώτο τεύχος θα έχουν σχεδόν μόνιμη παρουσία, ενώ άλλες εναλλάσσονται. Η κοσμική στήλη και η στήλη της μόδας και των κανόνων ένδυσης είναι οι πιο σταθερές, όπως και η στήλη των «Νέων βιβλίων», που περιορίζεται στην ανακοίνωση κάποιων νέων κυκλοφοριών. Οι εκδόσεις του οίκου Ζηγάκη εμφανίζονται τακτικά, όπως επίσης και τα έργα συνεργατών, π.χ. του Παύλου Νιρβάνα, του Γρηγορίου Ξενόπουλου κ.ά. Απαντώντας προφανώς σε αίτημα αναγνωστών που ζητούν πιο αναλυτική παρουσίαση των νέων κυκλοφοριών, το περιοδικό σημειώνει πως δεν μπορεί να αφιερώσει περισσότερες σελίδες στην κριτική: «Η *Εύα* δεν είναι καθαρώς φιλολογικόν περιοδικόν, διά τούτο και η στήλη της περί των νέων βιβλίων δεν ήτο δυνατόν να περιέχη κριτικήν ανάλυσιν αυτών εμπεριστατωμένην».⁷⁴

70. Διονυσία Ρουσοπούλου, «Η γυναίκα εν Ελλάδι», *Εύα*, τχ. 48 (19 Ιανουαρίου 1924), 6.

71. Ο.π., τχ. 49 (26 Ιανουαρίου 1924), 6.

72. Ο.π., τχ. 50 (2 Φεβρουαρίου 1924), 6-7.

73. Ο.π., τχ. 54 (23 Φεβρουαρίου 1924), 11.

74. «Τα δικά μας. Η στήλη των βιβλίων», *Εύα*, τχ. 54 (23 Φεβρουαρίου 1924), 2.

Υποδεικνύει τα αξιανάγνωστα βιβλία, εξυπηρετώντας, όπως τονίζεται, αναγνώστες, εκδότες, συγγραφείς και κυρίως το καλό ελληνικό βιβλίο. Τη στήλη υπογράφουν ο (ψευδώνυμος;) Α. Άργρης και ο Άγγελος Δόξας (Νικόλαος Δρακουλίδης).

Εξίσου σταθερή είναι η παρουσία διηγήματος στην πρώτη ή στην τρίτη σελίδα, στήλης ερασιτεχνών, ποιημάτων σε διάφορες σελίδες και ενός ή δύο μυθιστορημάτων σε συνέχειες. Το πρώτο ελληνικό μυθιστόρημα που δημοσιεύεται είναι η *Χρυσή λάσπη* του Γρηγορίου Ξενόπουλου, γραμμένο ειδικά για το περιοδικό. Ο Άγγελος Δόξας είναι εμφανώς ο πιο σταθερός συνεργάτης, μάλιστα κάποια στιγμή φαίνεται να αναλαμβάνει μεγάλο μέρος της ύλης κάθε τεύχους· εκτός από τα ποιήματα και τα, συχνά περισσότερα του ενός, διηγήματα, η παρέμβασή του δίνει μια σαφώς επιμορφωτική κατεύθυνση, που υλοποιείται με την παρουσίαση μεγάλων ευρωπαϊών λογοτεχνών.⁷⁵ Η συνέντευξή του με τον Αθανάσιο Αργυρόπουλο θέτει μουσικο-παιδαγωγικά ζητήματα που δεν έχουν επιλυθεί μέχρι τις μέρες μας, εκατό χρόνια αργότερα, και επισημαίνει τις συνέπειες της απουσίας της μουσικής παιδείας από τα σχολεία.⁷⁶ Δημοσιεύει επίσης συνεντεύξεις με τους συνθέτες Διονύσιο Λαυράγκα και Δημήτριο Ρόδιο.⁷⁷

Σταθερά είναι επίσης η θεατρική στήλη, η οποία γίνεται πολλές φορές σελίδα ή δισέλιδο, όσο μειώνεται η φεμινιστική ύλη, η στήλη με νέα, η στήλη με χρήσιμα, η γελοιογραφία· το σύντομο θεατρικό έργο, που γράφεται αποκλειστικά από τον Διονύσιο Κόκκινο· οι κινηματογραφικές

75. «Ρωσική λογοτεχνία. Ιβάν Μπούνιν», *Εύα*, τχ. 28 (25 Αυγούστου 1923), 3-4· «Γαλλική ποίηση. Βερλαίν», *Εύα*, τχ. 29 (8 Σεπτεμβρίου 1923), 3-4· «Λατινική φιλολογία. Οράτιος», *Εύα*, τχ. 31 (15 Σεπτεμβρίου 1923), 3-5, με μετάφραση ωδών και βιβλιογραφία στα λατινικά, τα γαλλικά και τα γερμανικά.

76. Άγγελος Δόξας, «Η εθνική παιδαγωγική μουσική. Μία συνέντευξις με τον κ. Α. Αργυρόπουλον. Πώς διδάσκεται η παιδαγωγική μουσική εις τα σχολεία μας. Ποια η κοινωνική της σημασία. Πώς θ' αποκτήσωμεν εθν. παιδαγωγικήν μουσικήν», *Εύα*, τχ. 32 (22 Σεπτεμβρίου 1923), 3-4.

77. Άγγελος Δόξας, «Έχομεν μουσικήν κατάπτωσιν. Ενδιαφέρουσα συνέντευξις με τον κ. Λαυράγκαν. Το εθνικόν θέατρον και το Ελληνικόν Μελόδραμα. Οι έλληνες μουσουργοί και καλλιτέχνη. Αι λαϊκά συναυλία. Τι γίνεται εις τα οδεία. Πώς θα ενδιαφερθή ο κόσμος διά την μουσικήν», *Εύα*, τχ. 1 (4 Φεβρουαρίου 1923), 10-11. Ο ίδιος, «Η ελληνική μουσική. Ομιλεί ο μουσουργός κ. Δημήτριος Ρόδιος. Το λαϊκό τραγούδι. Η μουσική του σαλονιού. Το εκκλησιαστικόν μέλος. Η παιδαγωγική μουσική», *Εύα*, τχ. 30 (8 Σεπτεμβρίου 1923), 9-11.

αναφορές, είτε πρόκειται για τις νέες ταινίες της εβδομάδας, είτε για διάσπαρτα κινηματογραφικά νέα· μεταφρασμένα διηγήματα, ενυπόγραφα ποιήματα, ανυπόγραφα σκωπτικά ποιήματα· άρθρα για τις παλιές συνήθειες της πόλης από τον ειδικό στο θέμα Θεόδωρο Βελλιανίτη· αναμνήσεις του ηθοποιού Μήτσου Μυράτ, που έχουν μείνει ως τώρα αθησαύριστες,⁷⁸ ανέκδοτα των παρασκηνίων, παρουσιάσεις ηθοποιών από τον Πωλ Μενεστρέλ.⁷⁹ Δεν λείπει ο Καραγκιόζης του Μόλλα, με σημαντική αναφορά στην ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό του χάρτινου θιάσου του.⁸⁰ Η μουσική και ο χορός έχουν ιδιαίτερη απήχηση· εκτός από τις συνεντεύξεις των μουσικοσυνθετών, παρουσιάζεται η μουσική κίνηση της πόλης και χορευτικές παρτιτούρες στο οπισθόφυλλο ορισμένων τευχών.⁸¹ Ήδη στο πρώτο τεύχος ο Κώστας Φαλτάιτς γράφει για τη στροφή των Αθηναίων στο ταγκό και το φοξ-τροτ, και στους τρόπους που εφευρίσκουν για να χορεύουν ομαδικά, ξεπερνώντας την απαγορευτική φορολόγηση των κέντρων «πολυτελείας». Το κείμενό του διανθίζεται με επτά σκίτσα που εικονογραφούν τις χορευτικές φιγούρες ενός ζευγαριού.⁸² Αργότερα καθιερώνεται η σελίδα/στήλη «Χορεύουν οι νέοι μας».⁸³ Από το 19ο τεύχος εμ-

78. Μήτσος Μυράτ, «Απ' το ημερολόγιο ενός ηθοποιού. Προς τη "Νέα Σκηνή". Πώς κατέρρευσε η βασ[ιλική] δραματική σχολή. Μια συνάντησις με τον κ. Τσοκόπουλον. Η αναγέννησις του ελλην. θεάτρου. Στο σπήτι του Χρηστομάνου», *Εύα*, τχ. 2 (11 Φεβρουαρίου 1923), 4-5, τχ. 3 (3 Μαρτίου 1923), 11. Στο τχ. 4 (10 Μαρτίου 1923), το όνομά του υπάρχει στο εξώφυλλο, αλλά η δημοσίευση διακόπτεται. Ο Αντρέας Δημητριάδης στο «Ο Μήτσος Μυράτ και η εργαλειοθήκη της υστεροφημίας», Μήτσος Μυράτ, *Η ζωή μου*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2016, τοποθετεί την έναρξη των αφηγήσεων ηθοποιών στον Τύπο το 1925, σ. 393. Το κείμενο της *Εύας* αντιστοιχεί στις σ. 205-212 και διαφοροποιείται από αυτό της έκδοσης.

79. Πωλ Μενεστρέλ, «Τα θεάτρα. Τα Κυβελάκια. Μιράντα – Αλίχη. Τρία μονόπρακτα, *Ο πειρασμός, Το αεροπλάνο, Η εξαδέλφη*», *Εύα*, τχ. 19 (23 Ιουνίου 1923), 10-11.

80. Ο Θεατής, «Ο Καραγκιόζης. Στη Δεξαμενή ο αμίμητος Μόλλας», *Εύα*, τχ. 25 (4 Αυγούστου 1923), 12.

81. Π.χ. «Το ταγκό της *Εύας*. Tango sur un thème en vogue», *Εύα*, τχ. 27 (18 Αυγούστου 1923), 20-21.

82. Κώστας Φαλτάιτς, «Η Αθήνα που χορεύει και δεν γλεντά. Πώς κατηργήθησαν εφέτος αι Απόκρεω. Ας όψωνται αι επιδημιαί, λέγει ο κ. διευθυντής της αστυνομίας. Και όμως οι Αθηναίοι επρελλάθησαν στο χορό», *Εύα*, τχ. 1 (4 Φεβρουαρίου 1923), 3.

83. Ο ρεπόρτερ, «Χορεύουν οι νέοι μας», *Εύα*, τχ. 38 (3 Νοεμβρίου 1923), 10-11.

φανίζεται και η αθλητική στήλη, που γίνεται σελίδα αργότερα, ενώ έχουν προηγηθεί οι περιγραφές εκδρομών, ως είδος ταξιδιωτικών εντυπώσεων.

Η *Εύα*, όπως και άλλα περιοδικά της εποχής, διατηρούν ενεργό σχέση με τις αναγνώστριες και τους αναγνώστες. Απαραίτητα είναι σ' αυτή την κατεύθυνση τα ερωτήματα προς τους αναγνώστες, που για την *Εύα* ξεκινούν με το «πώς θέλετε να είναι η γυναίκα διά να την αγαπήσετε;» – «πώς θέλετε να είναι ο άνδρας διά να σας αρέσει;». Οι καλύτερες απαντήσεις βραβεύονται με δώρα από γνωστά καταστήματα, που διαφημίζονται με αυτόν τον έμμεσο τρόπο. Ακολουθεί φωτογραφικός διαγωνισμός, με δημοσίευση φωτογραφιών, «Ποιο είναι το ωραιότερο, το χαρακτηριστικότερο, το πιο γραφικό γυναικείο ελληνικό ένδυμα;», για το οποίο θα αποφασίσουν οι αναγνώστες με ψηφοφορία.

Εικονογράφηση

Η εικονογράφηση είναι ένας από τους κύριους λόγους επιλογής ενός περιοδικού από τις αναγνώστριες και τους αναγνώστες του και έχει καθιερωθεί από την αρχή της εμφάνισης των περιοδικών ευρείας κυκλοφορίας διεθνώς ως βασικό χαρακτηριστικό τους γνώρισμα. Κάθε τεύχος της *Εύας* είναι πλούσιο σε σκίτσα και φωτογραφίες. Ο προσδιορισμός «εικονογραφημένη» προηγείται του τίτλου στο εξώφυλλο, ενώ στα στοιχεία του, στη σ. 1, παρουσιάζεται ως «εβδομαδιαίο εικονογραφημένο». Εκτός από το Αρ νουβώ σχέδιο του εξωφύλλου, ο Noir παραμένει τακτικός συνεργάτης της. Έχει άλλωστε φιλοτεχνήσει τις διαφημίσεις των *Νέων αρχών* στην *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου*, με το ψευδώνυμο Geo, και στη συνέχεια τα οπισθόφυλλα της *Εύας*, που αναδημοσιεύονται και στον *Κινηματογράφο*. Ο Νίκος Καστανάκης είναι ένας ακόμα σκιτσογράφος που φιλοξενείται στο περιοδικό.⁸⁴ Το οπτικό υλικό εμπλουτίζεται σημαντικά από το 6ο τεύχος με προσωπογραφίες, πίνακες και φωτογραφίες επικαιρότητας. Ο Πέτρος Πουλίδης, ανταποκριτής τότε μεγάλων εντύπων του εξωτερικού και της πολύ γνωστής στην πρωτεύουσα *Illustration*, γίνεται καλλιτεχνικός συνεργάτης, αναλαμβάνοντας να παρουσιάσει τη «Ζωντανή φωτογραφική ιστορία της ημέρας».⁸⁵

84. Π.χ. με το σκίτσο του Δημητρίου Ροδίου, εδώ, υποσημ. 77.

85. Ανών., «Αι φωτογραφικαί ενημερότητες της *Εύας*», τχ. 6 (24 Μαρτίου 1923), 9. Για τα είδη της εικονογράφησης στα περιοδικά βλ. Immig, ό.π.

Οικονομικά

Τρεις είναι οι πόροι ενός περιοδικού: Οι συνδρομές, η πώληση κατά τεύχος και οι διαφημίσεις.⁸⁶ Τα περιοδικά λόγου και τέχνης διακινούνται περισσότερο με συνδρομές, ενώ η πώληση κατά τεύχος εισάγεται μόνο προς το τέλος του 19ου αιώνα, κυρίως από βιβλιοπωλεία –ή από τα ίδια τα γραφεία των περιοδικών.⁸⁷ Αντιθέτως, τα «λαϊκά» περιοδικά πωλούνται κατά τεύχος σε σημεία πώλησης όπως τα κιόσκια, τα υποπρακτορεία και οι πλανόδιοι εφημεριδοπώλες. Άλλωστε, ο τρόπος πώλησης αποτελεί ένα ακόμα στοιχείο διάκρισης ανάμεσα στις δύο μεγάλες κατηγορίες των περιοδικών, μαζί με την εικονογράφηση και την εβδομαδιαία κυκλοφορία.

Το τεύχος της *Εύας* στοιχίζει μία δραχμή, ενώ η ετήσια συνδρομή 80, η εξάμηνη 40, η ετήσια εξωτερικού 20 φράγκα και για την Αμερική 3 δολάρια. Ο λόγος για τον οποίο η συνδρομή είναι μιάμιση φορά πιο ακριβή από την πώληση κατά τεύχος δεν είναι μόνο τα ταχυδρομικά έξοδα, αλλά και τα πλεονεκτήματα των συνδρομητών, που λαμβάνουν επιπλέον κάθε εβδομάδα ένα ημίφυλλο, δηλαδή 4 σελίδες, με ένα μυθιστόρημα σε συνέχειες, που δεν υπάρχει στα μη συνδρομητικά τεύχη. Τέτοια ημίφυλλα δεν είναι γνωστό αν σώζονται. Πάντως, ο Ιγγλέσης είχε στο νου ένα ευρύτερο εκδοτικό πρόγραμμα, όπως ανακοινώνεται στο πρώτο τεύχος:

«Η *Εύα*, εκ παραλλήλου προς την έκδοσίν της, θα προβή και εις την ίδρυσιν βιβλιοθήκης ήτις θ' απαρτισθή εκ σειράς βιβλίων πρωτοτύπων και μεταφράσεων εκ ξένων εκλεκτών έργων. Το σχήμα των βιβλίων θα είνε ομοίμορφον, επί χάρτου στιλπνού και εις κομψοτάτην εμφάνισιν. Πλην της σειράς αυτής των βιβλίων, η *Εύα* θα προβή επίσης και εις την έκδοσιν καλλιτεχνικών πινάκων, ημερολογίων, λευκωμάτων κλπ. Όλας αυτάς τας εκδόσεις θα λαμβάνουν δωρεάν μόνον οι συνδρομηταί.»⁸⁸

86. Βλ. και Καράογλου, *Το περιοδικό Μούσα...*, ό.π., σ. 29 και Immig, «Greek Illustrated Journals», ό.π., σ. 88-89.

87. Ο Γεώργιος Δροσίνης μαρτυρεί ότι πήγε στα γραφεία της *Εστίας* να αγοράσει το τεύχος όπου δημοσιεύτηκε η πρώτη του συνεργασία με το περιοδικό και ότι ο ίδιος ο διευθυντής του τού πούλησε ένα τεύχος και του χάρισε ένα δεύτερο, που «δικαιούνταν» ως συνεργάτης: Γεώργιος Δροσίνης, *Άπαντα*, τ. Ζ', *Σκόρπια φύλλα της ζωής μου*, επιμ. Γιάννης Παπακώστας, Αθήνα, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 2001, σ. 159-161.

88. «Αι εκδόσεις μας», *Εύα*, τχ. 1 (4 Φεβρ. 1923), 9.

Από το 16ο τεύχος (2 Ιουν. 1923) η ετήσια συνδρομή μειώνεται στις 50 δραχ. κατά 40%, λόγω της πτώσης της τιμής του χαρτιού, δηλαδή στοιχίζει λιγότερο από την τιμή τεύχους που παραμένει σταθερή.

Δεν δημοσιεύεται κοστολόγηση των διαφημιστικών καταχωρίσεων και αγγελιών, που γίνονται με «ιδιαιτέρας συμφωνίας»: η διεύθυνση κοστολογεί προφανώς ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του πελάτη. Είναι μία καλή αρχή, μέχρι να αποκτήσει το περιοδικό ένα συγκεκριμένο στίγμα, ένα συγκεκριμένο αναγνωστικό κοινό, που θα προκαλέσει με τη σειρά του το ενδιαφέρον των επιχειρήσεων ώστε να επιδιώξουν τη διαφήμισή τους μέσα από τις σελίδες του. Σε γενικές γραμμές, ο αριθμός των διαφημίσεων και του είδους των επιχειρήσεων που διαφημίζονται είναι περιορισμένος. Στο πρώτο τεύχος το οπισθόφυλλο καλύπτεται από διαφημίσεις τραπεζών: Εθνική, Εθνικής Οικονομίας, Εμπορική, Πειραιώς, και της πυρασφαλιστικής εταιρείας «Η Ένωσις». Πρόκειται για πελάτες που προέρχονται από τις άλλες εκδόσεις του Ιγγλέση, κυρίως από την *Εφημερίδα του Χρηματιστηρίου*. Ωστόσο, και σε άλλα λογοτεχνικά περιοδικά διαφημίζονται τράπεζες ή εταιρείες που έχουν σχέση με το δημόσιο: είναι μια μορφή οικονομικής στήριξης των διαφημιζόντων και κοινωνικής διάκρισης των διαφημιζομένων. Στην περίπτωση της *Εύας*, η διαφοροποίηση των διαφημιζομένων είναι εύγλωττη στα επόμενα τεύχη, όπου αρχίζουν οι διαφημίσεις καταστημάτων νεωτερισμών, ενώ κατά τον δεύτερο χρόνο κυκλοφορίας της εμφανίζονται και διαφημίσεις οίκων μόδας και ραπτικής. Από αυτή την εξέλιξη μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το περιοδικό παγιώνεται στο γυναικείο αναγνωστικό κοινό.

Το τελευταίο διαθέσιμο τεύχος της *Εύας* κυκλοφορεί στις 23 Φεβρουαρίου 1924. Εν τω μεταξύ, από τον Νοέμβριο του 1923 ο Ιγγλέσης έχει διευρύνει την επιχείρησή του με την έκδοση του πρώτου ελληνικού κινηματογραφικού περιοδικού, του *Κινηματογράφου*. Ο *Κινηματογράφος* ήταν επίσης εβδομαδιαίος, κυκλοφορούσε την Κυριακή για να διαφημίζει στο κοινό τις προβολές που ξεκινούσαν τη Δευτέρα. Εμφανής συνέπεια ήταν η αλλαγή στη μέρα κυκλοφορίας της *Εύας*, που μετατέθηκε στην Πέμπτη. Ελπίζω ότι μελλοντικά θα έχω την ευκαιρία να αναφερθώ σε κοινά στοιχεία ανάμεσα στα δύο έντυπα, που είχαν στόχο την περικοπή δαπανών και την αλληλοδιαφήμιση, αλλά ενδεχομένως απομάκρυναν αναγνώστες και οδήγησαν στο σχεδόν ταυτόχρονο κλείσιμό τους, υπολογίζω πρώτα του *Κινηματογράφου* στα μέσα Φεβρουαρίου. Ωστόσο, στο τελευταίο, πεντηχοστό τέταρτο τεύχος της *Εύας*, τίποτα δεν προμηνεί

το άμεσο κλείσιμό της. Πρόκειται για ένα ακόμη αίνιγμα, από τα πολλά που συνοδεύουν τον Ν. Π. Ιγγλέση.

Αντί επιλόγου

Είναι προφανές ότι όσα προηγήθηκαν είχαν ως στόχο να ανοίξουν ερευνητικά ζητήματα και όχι να τα κλείσουν. Θέλησα να διατυπώσω δημόσια την απορία μου για το γεγονός ότι ο Ν. Π. Ιγγλέσης και οι εκδοτικές του δραστηριότητες είχαν μείνει ως σήμερα, από όσο μπόρεσα να ερευνήσω, στην αφάνεια. Παρέθεσα όσα βιογραφικά στοιχεία κατάφερα να συγκεντρώσω και να συνθέσω, αντλώντας από απρόσμενες πηγές, κάνοντας υποθέσεις εκεί όπου δεν μπορούσα να καταλήξω σε βεβαιότητες. Λόγω των περιορισμών στην έκταση του κειμένου, επέλεξα να αναφερθώ πολύ συνοπτικά στις δύο εφημερίδες με τις οποίες εμφανίστηκε ο Ιγγλέσης στον εκδοτικό χώρο και παρουσίασα αναλυτικότερα το περιοδικό του *Εύα*, για να δείξω την ποικιλία των στοχεύσεών του. Ελπίζω να μου δοθεί η ευκαιρία να ολοκληρώσω την έρευνά μου για τις εφημερίδες του και να δημοσιευτεί σύντομα η μελέτη μου για τον *Κινηματογράφο*. Όπως έχει φανεί μέχρι τώρα, αυτά τα έντυπα, μαζί με το *Journal de la Bourse* και τα *Αθλητικά χρονικά* συνθέτουν το εκδοτικό σχέδιο του Ιγγλέση, που περιλάμβανε επίσης την έκδοση βιβλίων, αποκαλύπτοντας μια προσπάθεια να στηθεί ένας όμιλος ανάλογος με αυτούς που υπήρχαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και στη Βρετανία και τη Γαλλία, τηρουμένων των αναλογιών με το ελληνικό πλαίσιο. Υπό αυτήν την έννοια, σ' αυτό το εγχείρημα ο Ιγγλέσης φαίνεται να προηγήθηκε του Δημητρίου Λαμπράκη, που εξέδωσε το 1922 το *Ελεύθερον Βήμα*, το 1926 τον *Οικονομικό Ταχυδρόμο* και το 1931 τα *Αθηναϊκά Νέα*, πάντα με τη στήριξη του κόμματος των Φιλελευθέρων. Το σχέδιο του Ιγγλέση ήταν μεγαλεπίβολο, η αγορά εντελώς διαφορετική και με διαφορετική παράδοση, αυτήν της μικροκλίμακας, που επικρατούσε και στη γενικότερη οικονομική ζωή του τόπου. Στην περίπτωση του δεν υπήρξαν πολιτικές διασυνδέσεις, ή, αν υπήρξαν, δεν είχαν διάρκεια. Τα μέσα, οι δυνάμεις του, περιορίζονταν στην ατομική προσπάθεια και, ενδεχομένως, στην οικογενειακή βοήθεια ως προς τη στελέχωση. Δεν διέθετε αρκετούς εργαζόμενους ώστε να καλύπτει τις ανάγκες έκδοσης των φύλλων, δεν κατάφερε να δημιουργήσει μια εύρωστη επιχείρηση, με αποτέλεσμα τα έντυπα να είναι βραχύβια. Τα ζητήματα τίγονται εδώ ενδεικτικά, μένουν προς εκτενέστερη διερεύνηση,

που θα αναλύσει λεπτομερέστερα τα έντυπά του, ώστε να είναι δυνατή η αποτίμηση των ιδιαιτεροτήτων και της συμβολής του, θα αναζητήσει τις διεθνείς πηγές της έμπνευσής του και τα πρότυπά του και θα συμπληρώσει τη βιογραφία του. Επιπλέον, όπως φάνηκε εδώ, η συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου της *Εύας* δείχνει ότι χρειάζεται να αναλύσουμε με περισσότερη προσοχή το περιεχόμενο των αποκαλούμενων («λαϊκών») περιοδικών και να καθορίσουμε ακριβέστερα τον διαφοροποιημένο ρόλο του καθενός από αυτά, επιμορφωτικό ή ψυχαγωγικό, στο ευρύ αναγνωστικό κοινό της εποχής τους.

ΕΛΙΖΑ ΑΝΝΑ ΔΕΛΑΒΕΡΟΥΔΗ

Summary

PUBLISHER N. P. INGLESSIS AND THE MAGAZINE *EVA* (1923-1924)

Publisher of one French and five Greek-language publications, daily and weekly, during the 1920s, N. P. Inglessis has remained to this day a rather invisible case in the history of the Greek Press. Born in the late 1870s in Constantinople, he studied at the Chalki School of Commerce, and probably in London, and worked as an employee and then manager of the Bank of Athens before turning to publishing. My research in the Historical Archive of the National Bank of Greece provided biographical and financial material, which allows us to assume the origin of the funds that supported the turn in his professional life. His publications were short-lived, but pioneering and insightful, seeking to fill thematic gaps, and reach the interested audiences. His popular magazine *Eva*, presented in more detail here, addressed a large number of women readers and often popularized positions of the women's movement, especially those related to work, spreading them to wider and lower social strata, who could not access the original collectives and theoretical discourses. *Eva* has probably worked as a model for similar publications, which circulated the following years in Greece. Accordingly, Inglessis' *Kinimatografos/Cinema*, the first Greek magazine of its kind, dedicated to film, had also a clearly targeted readership, as well as his last and final attempt, *Athlitika Chronika/Athletic Chronicles*. Interestingly, N. P. Inglessis was the father of the first Greek film critic Iris Skaravaïou, indicating a path through which women could enter the journalist profession.

ELISA ANNA DELVEROUDI

